

68'Lİ YILLAR: ÖĞRENCİ GENÇLİK, İŞÇİ GENÇLİK

Faruk Pekin

Türkiye'nin son 125 yılı içinde 1960-1980 dönemi çok özel bir yere sahiptir. Bu dönem içinde de 1968 yılı öne çıkar... Ancak 68, 1968 ile başlamadı, 1968 ile de bitmedi. Bu nedenle kanımca '68'li yılları 1965 ortasından başlatıp Denizler'in idam edildiği 1972 mayısına kadar uzatmak gerekir. Ayrıca birbirlerini etkilemek ve birbirlerinden etkilenmekle birlikte her ülkenin ekonomik ve siyasi eşitsiz gelişimleri, farklı dinamikleri nedenleriyle birbirinden farklı bir 68'i oldu.

68 çoğunlukla "68 Kuşağı" terimiyle tanımlanmak istenir. Bu kuşak sözcüğü bana hep bir ayrımcılığı, kesintililiği anımsatır. Nitekim "68 Kuşağı" sözü çok fazla dillendirilince +-1978 doğumlular "biz de 78 kuşağıyız" diye bir itiraz yükseltmişlerdi. Elbette 68'liler ile 78'liler farklı nesnel ve öznel koşulların ürünüydü. Ama yine de kopuşları ve sürekliliği dikkate alarak bu "kuşak" terimini kullanırken, hele hele 68'i mitolojik olarak yüceltirken çok dikkatli olmak gerekiyor.

26 Mayıs 1998 tarihli (yani 68'in 30. Yılı) *Cumhuriyet* gazetesindeki yazımda şunları yazmışım: "1968'de Türkiye'de toplumsal-siyasi etkinlikte yalnızca öğrenci gençlik yoktu; işçiler, köylüler de vardı. Belki artık söylemekten kaçınıyoruz, ama söylem olarak sosyalizm de vardı.

"68'li olmanın ölçüsü nedir? '68 yürüyüşlerine, mitinglerine binlerce genç katılıyordu. Hepsi de kendi adına '68'li idi. '68'li olmayı 12 Mart sonrasındaki işkence görmüşlüğe, hapiste yatmaya da bağlamıyorum. Ama şimdi, 30 yıl sonra bazı kişilerin '68'i kendilerine göre tanımlamalarının da doğru olmadığını düşünüyorum. Ayrıca '68'liler niçin özel bir '68'li kimliğine'ne gereksinim duysunlar ki?

"Günümüzde '68'in medyatikliği Batı'dan gelme; Türkiye kökenli değil. Türkiye kökenli olsa Mayıs ayı vurgulanmaz, en azından '78'liler dışlanmazdı. '78'liler nerede? Onlar 1988'de de '68'lilerce anılmadı. O kardeşlerimiz çok daha büyük acılar yaşadılar. 12 Eylül sonrasında hapishanede onların arasında kalan, onlarla aynı koşulları yaşayan az sayıdaki '68'li olarak şunu belirtmeliyim ki, onların trajedisi çok daha büyüktü. '68'liler olarak onları ne çabuk unuttuk? '68 bir saman alevi miydi? Sürekliliği yok muydu? '78'liler '68'lilere saygıda kusur etmediler. Ve hiçbir zaman 'nerede geçmişle, kendileriyle hesaplaşmaları, niçin şu anda aramızda yoklar' diye sormadılar" (1)

Karşılıklı suçlamalarla bir yere varılmadığının bilincinde olarak, bu ve benzeri konuları "birlikte tartışmalar"la bugünlere taşımamız gerekir.

İşçi gençliğin adı yok

'68'i dünya medyasında sürekli kılan ABD medyası oldu. Amerikan yazılı ve görsel medyası (*Time*, *Newsweek*, *Life*, televizyonlar...) "Dünyayı Sarsan Yıl" olarak ilan ettiği 1968'i hiç

unutmadı. Onu 20., 30., 40., 50. yıllarında hep andı. 68 ABD için hâlâ biraz yurttaş haklarıdır, Vietnam Savaşı'dır, Vietnam karşıtı gösteri ve yürüyüşlerdir.

Batıda 68 parladı ve söndü. Kapitalizm 68'i öğrenci gençliğin (kısaca ÖG olarak gösterilebilir) geçici bir hevesi olduğunu gösterircesine, 68'den gerekli dersleri çıkarıp kendine çeki düzen verdi, içinde eritti. Kartları yeniden karıp, öğrenci gençliği düzene entegre etti. Bunu yaparken ideolojik düzeyde efsaneler, mitoslar ve kahramanlar yaratmaktan, mitolojik öyküler üretmekten çekinmedi..

Ama emek-sermaye çelişkisi, sınıflar savaşı üzerine kurulu kapitalizmin geçici olmayan, sona erdirilemeyen temel çelişkisiydi. Kapitalizmde işçi mitosları, işçi kahramanları yaratmak tehlikeliydi. Henüz postmodernizme, neoliberalizme de zaman vardı. 1983'te Nobel Barış Ödülü verilen Leh Walesa aykırı bir örnekti, çünkü onu kahramanlaştırma acımasız antikomünist mücadelenin bir parçasıydı. Sınıflı bir toplum olan Türkiye'de de 68 tarihyazımında işçi sınıfına, onun özel bir parçası olan işçi gençliğe yer verilmeyecekti.

Türkiye 1978'de o günlerin kargaşası içinde '68'i hatırlamadı bile. Ama Batı medyasının hatırlatmasıyla 20., 30., 40. ve 50. yıllarında bizim medyamızda da ele alındı. O kadar ki 40. yılında İstanbul Üniversitesi'nde rektörlüğün izniyle bir "temsili işgal" etkinliği (13 Haziran 2008) bile yaşandı. O günler anılırken yeniden "gerçek 68'li", "sözde 68'li" kavramları kullanıldı.

Bazıları 68 eylemlerinin Türkiye'de Batı rüzgârıyla gerçekleştiğini iddia etti. Hatta sağcılar Fransa'dan gelen sakallı bazı eylemcilerin hareketi başlattığını bile ileri sürdü. Oysa Türkiye'de zaten öğrenci gençlik Nisan 1960'tan beri hareketliydi. Elllerinde Mustafa Kemal Atatürk'ün "Gençliğe Hitabesi" ile "Bursa Nutku" vardı. Ayrıca Türkiye'deki 68 birebir Avrupa 68'inin kopyası olamazdı, sonuçlar itibariyle de ondan çok farklı oldu.

Dünyadaki 68 eylemlerini gerçekleştirenlerin çoğunun 6. Filo'su yoktu. Vietnam bile onlar için uzaktaydı. Komşularında Filistin halkının mücadelesi, gerilla kampları da yoktu. Türkiye 68'i için antiemperyalizm, tam bağımsızlık çok önemliydi. Çoğunda Türkiye'deki Ceza Kanunu'nun 141. ve 142. maddeleri de yoktu.Çoğunun 68'i 68'de kaldı. Türkiye'ninki daha epey sürecekti.

Batı'da 68 yaşanmamış olsaydı bile, Türkiye'de o günkü boyutlarında olmamakla birlikte öğrenci gençlik eylemleri olmaya devam edebilirdi. Ama işçi hareketleri hep olacaktı.

İlk öğrenci gençlik etkinlikleri

Bu yazıda "öğrenci gençlik" sözcükleriyle üniversite gençliğini kapsıyorum. Türkiye'de 70'li yıllarda "gençlik" tanımına girebilecek lise öğrencileri de siyasette yer almaya başlayacaklardır. Konumuz öğrenci gençlik olunca bu öğrenci gençliğin son 125 yılına bakarsak, Osmanlılar döneminde öğrenci gençlik arasında batılılaşma, milliyetçilik ve İslamcılık akımlarının etkin olduğunu görürüz. İttihat ve Terakki ile Hürriyet ve İtilaf partileri

arasında tortuları günümüze kadar yansıyan çatışmalar öğrenci gençlik içinde de kendine yandaş bulmuştur.

II. Meşrutiyet sonrasında emperyalizme (Düvel-i Muazzama/Büyük Devletler) ve müstebit padişaha karşı verilen mücadelede yer alan öğrenci gençlik Ulusal Kurtuluş Savaşı sırasında da katkısını sürdürmüştür. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra öğrenci gençliğe biçilen görev rejimin koruyuculuğudur. Bu konu Mustafa Kemal'in "Gençliğe Hitabe"siyle ebedileştirilmiştir. Öğrenci gençlik ayrıca "İslamcılık ve komünizm karşıtlığı" ile de işlevselleştirilmiştir. İki partili dönemde (1950-60) Demokrat Parti'nin (DP) "karşı-devrimci" kabul edilen çizgisine karşı öğrenci gençliğe düşen görev devrimlerin korunması olacaktır.

Bu yaklaşım içinde 1952 yılında Ankara Üniversitesi (AÜ) Mensupları Fikir kulübü, 1956'da Siyasal Bilgiler Fakültesi (SBF) ile İstanbul Üniversitesi (İÜ) Hukuk Fakültesi (HF) fikir kulüpleri kurulacaktır. (2) 27 Mayıs öncesinde DP'nin siyasi hareketleri daraltan kararları, anti-demokratik tavırları ve eski TC Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye karşı yapılan saldırılarla galeyana gelen öğrenci gençlik 27 Nisandaki İÜ Tıp Fakültesi Cemiyeti genel kurulundaki polis saldırısı nedeniyle 28 Nisan 1960'ta İstanbul'da eyleme geçer. 19 Nisandaki Kızılay nümayişinden sonra eylemler peşpeşe gelecektir. İstanbul'da 28, 29 nisan, Ankara'da 29, 30 nisan, İzmir'de 29 nisan günlerinde toplantı ve yürüyüşler gerçekleşir. (3) "555 K" rumuzlu (yani 5. ayın, 5. günü, saat 5'te, Kızılay'da) eylem daha sonra romanlara konu olacak kadar önemsenmiştir.

Bu arada Kemalist korporatif devlet nizamı içinde yer verilen üç kuruluş öğrenci gençlik açısından çok önemli olacaktır: Milli Türk Talebe Birliği (MTTB), Türkiye Milli Talebe Federasyonu (TMTF) ve Türkiye Milli Gençlik Teşkilatı. Bu üç kuruluş 1961-65 yılları arasında bazı öğrenci dernekleriyle birlikte Atatürk ilkelerine ve 27 Mayıs'a uygunluk açıklamaları yapar, ama mutlaka 19, 28, 29 nisan günlerinde öğrenci gençliğin geçmiş eylemlerini anımsatırlardı.

Hiyerarşik bir biçimlenmeyi izlemeyen bir cunta tarafından gerçekleştirilen 27 Mayıs 1960 askeri darbesinden sonra gençliğin 27 Mayıs öncesindeki eylemleri abartılarak çok övüldü. "Gençliğin toplumu etkileme ve değiştirme gücü"nden söz edenler oldu, hatta "Devrime gençlik önderlik etti" diye yazanlar görüldü. Öğrenci gençlik artık devrim yapıcı "zinde güçler" arasında sayılacaktı. Ancak bu belirleme öğrenci gençlik içinde bulunan çoğu kırsal kökenli, DP siyasetini savunan, ılımlı ya da aşırı İslamcı aile çocukları arasında oldukça rahatsızlık uyandırdı, öğrenci gençlik saflarında ileride silahlı sokak kavgalarına yol açacak ayrımların da tohumları atılmış oldu.

27 Mayıs'tan sonra var olan siyasi, ideolojik ve kültürel koşullar nedeniyle, büyük ölçüde Ankara ve İstanbul üniversiteleri öğretim üyelerinin müdahalesiyle, darbecilerin kişisel iradelerini de aşan 1961 Anayasası 9 Temmuz 1961'de oylamaya katılımın % 76 olduğu referandumda halkın üçte ikisinin oylarıyla kabul edilip yürürlüğe girdi.

Türkiye İşçi Partisi ve sosyalizm tartışmaları

1961 yılı içindeki diğer iki önemli olaydan birincisi 13 Şubat 1961’de ilerici sendikacıların Türkiye İşçi Partisi (TİP) adıyla bir siyasi parti kurmaları, ikincisiyse öğrenci gençliği oldukça etkileyecek olan *Yön* adlı bir siyasi derginin çıkmaya başlamasıdır. 1962 yılı başında TİP kurucularının önerisiyle sosyalist kişiliğiyle bilinen Mehmet Ali Aybar’ın TİP’e başkan olmasıyla Türkiye siyaseti sosyalizm tartışmaları ile tanışacaktır.

1960’lı yılların ilk yarısında öğrenci gençlik genelde sağ-sol (ya da taraflara göre ilerici-gerici) olarak tanımlanırdı. Tüm sosyalistlerin, Kemalistlerin, Atatürkçülerin, sonrasında “sosyal demokrat”ların, ilericilerin, laiklerin, SOL’da; tüm muhafazakârların, sağ siyasi partileri destekleyenlerin, dincilerin, mukaddesatçıların, İslamcılarının, Türkçülerin, ırkçıların, ülkücülerin, sol tarafından “faşist” olmakla suçlananların SAĞ’da yer aldığı varsayıldı. Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi’nin (CKMP) 1965’te başlayan Milliyetçi Hareket Partisi’ne (MHP) dönüşüm süreciyle birlikte sağ kanatta ülkücü, komando ayrımı olacaktı.

Sağ siyasi partilere göre 27 Mayıs ertesinde özellikle “Anayasa’ya Evet” kampanyasında, “sabık ve sakıt” olmakla suçlanan DP milletvekilleri hakkında verilen Yassıada Mahkemesi kararlarının savunulmasında, eski cumhurbaşkanı Celal Bayar’ın hapisten salınması kararının protesto edilmesi eylemlerinde esas faal olanlar CHP Gençlik Kolları militanlarıydı..

Başlangıçta sol içinde komünist, sosyalist, CHP’li, sağ içinde de İslamcı, ülkücü ayrımları yoktu. Solcu gençler “Atatürk Devrimlerine Saygı” mitingleri yaparken, Atatürk’ün büstlerine ve heykellerine yapılan saldırıları protesto için benim de katıldığım Taksim Atatürk Anıtı çevresinde gece-gündüz devam eden “Atatürk’e Bağlılık Nöbetleri” gerçekleştirirken, sağcı gençler de “komünizmi tel’in (lanetleme)” toplantıları, Cuma namazlarından sonra Beyazıt Meydanı’nda İslamcı gösteriler yapardı. Bu bölünmüşlüğü aşmak için olsa gerek İstanbul Üniversitesi 1968 Haziran işgali başında ana slogan olarak “Sağ-Sol Yok, Boykot Var” kullanılmıştı.

TİP’in Anayasa Mahkemesi’nde Türk Ceza Kanunu’ndaki (TCK) komünizmi (dolayısıyla sosyalizmi, her türlü sol görüşü ve Kürtçülüğü) yasaklayan 141. ve 142. maddelerin Anayasa’ya aykırılığı davası açmasıyla Anayasa’nın sosyalizme kapalı olmadığı kerhen kabul edilince Türkiye’de sosyalizm açıkça konuşulur hale geldi, aleyhte davalar açılmakla birlikte “sol” içerikli kitaplar, makaleler serbestçe yayımlanmaya başlandı. İşte böyle bir ortamda TİP 4’ü Milli Bakiye sistemi sayesinde TBMM’ye 15 milletvekili sokunca Türkiye yepyeni bir havaya girecek, TİP’in yarattığı sosyalizm heyecanı TBMM’ye de, üniversitelere de taşınacaktı. TİP olgusu yaşanmadan 68’li yıllar olamazdı.

27 Mayıs 1960 sonrasında siyasi faaliyetlere izin verilince CHP başta olmak üzere tüm siyasi partiler hemen gençlik kollarını örgütlemeye başlayacaklardı. Üniversitelerde fikir kulüpleri kurulurken, DP’nin yerine kurulan Adalet Partisi (AP) de Hür Düşünce Kulüpleri örgütlemeye çalışıyordu. Bu arada TİP’e üye olmaya başlayan öğrenci gençliğin talebiyle 28 Ekim 1961’de TİP Gençlik Kolları kuruldu. (4) Büyük ilgi gören ve öğrenci gençliğin Atatürkçü ve 27 Mayısçı etkinliklerini coşkuyla destekleyen *Yön* dergisi bir biçimde sosyalizm tartışmalarının yaygınlaşmasına katkıda bulunurken 1963’te yayına başlayan TİP’in yayın organı konumundaki *Sosyal Adalet* dergisinde de sosyalizme, işçi sınıfının mücadelesine ilişkin yazılar yayımlandı. Türkiye düşünce hayatında bence çok önemli bir yeri

olan *Sosyal Adalet* dergisine nedense 1980 sonrasındaki “toplumsal mücadeleler” konulu araştırmalarda *Yön* dergisine benzer bir biçimde yer verilmedi. Oysa yayına başladığı tarihten sonra TİP içindeki öğrenci gençliğin toplumsal konumu dahil teorik tartışmaların ilk nüveleri bu dergide yer alacaktı.

Sol, sosyalist politik etkinliklerin çerçevesinin genişlemesi kültürel üretkenliği zorladı. Edebiyatta, şiirde, romanda, tiyatroda, sinemada, plastik sanatlarda 12 Mart 1971 askeri darbesine kadar sürecek müthiş bir patlama, bir “altın çağ” yaşandı. (5)

TÜRKİYE MİLLİ TALEBE FEDERASYONU (TMTF)

İstanbul Üniversitesi (İÜ) ve İstanbul Teknik Üniversitesi (İTÜ) talebe birliklerince (İÜTB ve İTÜTB) 1948’de kuruldu. Diğer yüksek okul öğrenci birliklerinin katılımıyla büyüdü. Öğrenci kimlikleri TMTF kanalıyla verildiğinden “zorunlu kuruluş” haline geldi. Özellikle 1960 sonrasında sol gençlik kuruluşu olarak öne çıktı. Başta “Gençlik Şenlikleri” olmak üzere kültür-sanat çalışmalarını ve 1965 “Milli Petrol” kampanyasıyla ünlendi. Kasım 1966’da yapılan 21. Genel Kurul’da seçilen Yönetim Kurulu’na yapılan itiraz üzerine Ocak 1967’de Demirel iktidarınca yediemine (hukuken tayin edilen emanetçi) verildi. 1967, 68 yıllarını çift başlı olarak geçirdi, 1971’de kapatıldı.

MİLLİ TÜRK TALEBE BİRLİĞİ (MTTB)

1916’da kurulduğu kabul edilen devlet yardımımlı bu kuruluş daha sonra Turancı bir çizgi izlediğinden iki kez kapatıldı. 1946’da yeniden açıldı. 1946-65 yılları arasında genelde solun etkisindeydi. 1965-80 arasında sağcılarını, faşistlerin, İslamcıların elindeydi. Siyasal İslamın örgütlendiği bir kuruluş oldu. 1975’te amblemindeki Bozkurt sembolü kitaba (yani İslam’a) çevrildi. 1980’de kapatıldı. 2008’de yeniden açıldı (Talebe Birliği Federasyonu). Yıllardır kullandığı bina 1934’de Halkevi olarak inşa edilmişti. Bu bina 1982’de Halk Eğitim Merkezi olarak yeniden düzenlendi. 2015’te Birlik Vakfı’na devredildi. “Kanlı Pazar” diye ünlendirilen gündeki kanlı İslamcı saldırıyı düzenleyen İsmail Kahraman, Oğuzhan Asiltürk gibi MSP’li Abdullah Gül, Bülent Arınç, Recep Tayyip Erdoğan gibi AKP’li yönetici kadrolarının devşirildiği bir örgüttü.

TÜRKİYE MİLLİ GENÇLİK TEŞKİLATI (TMGT)

İlk nüvesi TMTF içinde kurulan ve 1951’de resmiyet kazanan Milli Gençlik Komitesi’dir. Dünya Gençlik Teşkilatı (WAY) bünyesinde temsil edilebilmek için Komite’nin İstanbul İşçi Sendikaları Birliği’ne (İİSB) üyeleri olmaları için yaptıkları başvuru İİSB’nin 30 Temmuz 1950 tarihli toplantısında reddedildi. (6) 1954’te adı Türkiye Milli Gençlik Teşkilatı (TMGT) olarak değiştirildi. 1964’te TMGT’yi oluşturan kuruluşlar şunlardı: TMTF, Türk Devrim Ocakları, Türk Kadımlar Birliği, Türkiye Tekstil, Örne ve Giyim Sanayii İşçileri Sendikası (TEKSİF), Türkiye İzçiler Birliği, Türk Ziraatçılar Cemiyeti, Tiyatro Derneği, Dünya Federalistleri. Sendika, gençlik örgütü, izci ve kadın dernekleri, siyasi karakterli kuruluşları bünyesinde barındıran, yöneticileri solcu olan eklektik bir kuruluştu. TMGT’nin 1 Mayıs 1966’da yapılan genel kurulunda Alp Kuran genel başkanlığa seçilirken, 12 Mart sonrasında İstanbul Sıkıyönetim Mahkemesinde görülen Cemal Madanoğlu cunta davasında MİT görevlisi olduğu açıklanan İÜ İktisat Fakültesi asistanı Mahir Kaynak Genç İşçiler Komisyonu başkanlığına seçilmişti. (7) 1975’te kapatıldı.

TEKSİF'in TMGT'ye üye olması nedeniyle o sırada CHP'li gençlerin yönetimindeki TMGT ve TMTF başkanları Santral Mensucat fabrikasından atılan işçiler için bildiri yayınladılar. 1963 yılbaşında Türk-İş'e bağlı Ziya Hepbir başkanlığındaki Petrol-İş'in Berec işyerindeki grev çadırını ziyaret ettiler. TMTF 1965'te "Milli Petrol Kampanyası"na başlayınca öğrenci gençlik bu kampanyaya büyük destek verdi. Geceleri metal kalıplarla İstanbul caddelerine büyük harflerle "Milli Petrol" yazdılar, TMTF ve TMGT başkanları Petrol-İş ile Türk Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO) arasındaki işçi-işveren ihtilafında arabulucu olarak çalıştı ve çözüm sağladı, (8)

"Türkiye Solu" Üzerine

Türkiye siyasi kültüründe bazı terimlerin, kavramların kullanımı hep sorunlu olmuştur. Bu netameli terimlerin ilki "sol"dur. Bilindiği gibi Fransız Devrimi sonrasında kurulan Meclis'te eski rejime, monarşiye karşı olup, demokratik cumhuriyeti, laik olmayı savunan devrim yanlıları solda oturunca "solcu" adlandırıldılar. 19. yüzyılda sosyalizm, anarşizm, komünizm, Marksizm, işçi hareketi, sendikacılık, sosyal demokrasi de sol kavramıyla ifade edildi. 20. yüzyılda Avro-Amerikan siyasi kültüründe yurttaş hakları, feminizm, LGBT hakları, savaş karşıtı, çevre mücadeleleri de bu kavram içine sokuldu.

1960'lı yılların ortalarında kendimize solcu diyorduk, ama bu ne tür bir solculuktu? Çünkü başka ilgili kavramlar daha vardı: İnkilâp, ihtilâl, dönüşüm, devirme, devrim, devrimci, proleter devrimci, sosyalizm, sosyalist, toplumculuk, toplumcu, sosyal demokrat, demokratik sol, demokratik sosyalist, ilerici, komünizm, komünistlik... Aynı yıllarda "27 Mayıs Devrimi", "Atatürk devrimleri" sözleri kullanılıyordu. Zaten okullarda "şapka devrimi", "harf devrimi" sözlerini ezberlemiştik. Neydi bu devrim ve devrimcilik?

1960'lı yıllarda TCK'nın 141. ve 142. maddeleri komünizm kelimesini yasaklıyordu. Devlet, malum çevreler, işçi hareketi düşmanları "sosyalizm" kavramını da bu yasaklanmış çerçeveye sokmak istiyorlardı. Oysa Marksizme göre sosyalizm ile komünizm iki farklı aşamayı. "Herkesten yeteneğine göre, herkese ihtiyacına göre" sloganının geçerli olduğu komünizm sınıfların, dolayısıyla sömürü ve baskının, devletin ortadan kaldırıldığı, sınıfsız bir toplum demektir. İnsanlığın en üst aşaması olacaktır. Sosyalizm bu aşamaya ulaşmada bir uğrak. Ama tüm sorun sosyalizme nasıl varılacığıydı.

TİP'in verdiği mücadeleyle 1961 Anayasasının sosyalizme kapalı olmadığı militan antikomünist çevreler dışında kabul gördüğünden 1965 sonrasında "sosyalist" kelimesi rahatlıkla kullanılabilirdi. 1964'te kendimize solcu diyorduk, 1965'te toplumcu, 1966'da sosyalist kelimesini kullanmaya başladık. Sonra derken Milli Demokratik Devrim (MDD) yanlılarının yaklaşımı çerçevesinde "Atatürk devrimleri" tanımlamasındaki "devrim" kelimesini anımsatan, "devrimci" kelimesi öne çıktı. Zaten tek parti diktatörlüğünün siyasi partisi CHP'nin altı okundan biri de devrimcilikti. 1927'de "cumhuriyetçilik, halkçılık, laiklik, ve milliyetçilik" olarak tanımlanan dört ilkeye, 1931'de devletçilik, ve devrimcilik (inkilâpçılık) ilkeleri eklenecek ve bunlar 1937'de Anayasa'ya da ilave edilecekti.

Sosyalistlerin kendilerini diğer siyasi akımlardan farklılaştıracağı, kendilerini "sosyalist" sözcülüğüyle ayrı bir alternatif olarak sunacağı bir dönemde cuntacıların, YÖN hareketinin,

MDD'cilerin terminolojisi baskın çıktı ve harekete muğlak, Kemalizmi, CHP'yi çağrıştıran, sosyalist olmayanları, özellikle subayları rahatsız etmeyen “devrimci” tanımını damgasını vurdu.

Tarihi boyunca Kemalizmle hesaplaşmamış illegal TKP'yi temsil ettiklerini ileri süren “Eski Tüfekler” sosyalist sözcüğüne neredeyse yasak getirdiler. Yıllar sonra aynı partinin “Yeni Tüfekleri” de “toplumsal ilerleme, ilerlemecilik, savaşım, utkan” gibi peşlerine takmaya çalıştıkları insanları rahatsız etmeyecek sözcükler seçeceklerdi.

MDD'cilerle cuntacılar bir araya gelip “DEV-GÜÇ - Devrimci Güç Birliği” oluşturuyordu. Asker-Sivil-Aydın Zümre'ye toplumsal değişim sürecinde özel güç vehmeden YÖN ve MDD hareketlerinin, cuntacılığın güç kazanmasıyla birlikte “devrimci” sözcüğü “sosyalist” kelimesini unutturmaya başladı. MDD söylemini kullananlardan bazıları “devrimci” kelimesini yeterli bulmayınca kendilerine “proleter devrimci” demeye başladılar.

Devrimci sözcüğünü kullanma da epey sorunluymuştu. Örneğin 1967 yılında “Barınmada Devrim, Beslenmede Devrim, Vergi'de Devrim” hedefleriyle yeni bir sendikal konfederasyon kurulacaktı: Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK). Türkçede kulağa hoş geliyordu. Ama kuruluşun adı İngilizceye çevrilirken sorun çıktı. DİSK'in adındaki “Devrimci” kelimesi İngilizceye *Revolutionary* (İhtilâlcî) olarak çevrilemeyeceği için *Progressive* (İlerici) olarak çevrildi.

Yön dergisi – “Eski Tüfekler” İttifakı

Yön dergisi muğlak, eklektik ve kendi içinde çelişkili ama sınıf mücadelesini küçümseyen bir “sosyalizm” anlayışıyla Marksist terminolojiyi kullanarak Kemalizmin halkçılık, devletçilik, milliyetçilik kavramlarına yeni yorumlar getiriyordu. Emperyalizm, komprador burjuvazi ve toprak ağalarına karşı, sol-Kemalizm adına, “devrim”i tamamlamak için “yeni devletçilik” yaklaşımıyla hızlı, planlı kalkınma modelleri öneriyor, özellikle Ortadoğu'daki askeri rejimleri, ilerici subayları, zinde güçleri, öğrenci gençliği öne çıkarıyordu. Dergi “sosyalizm komünizmin panzehiridir” yaklaşımıyla sosyalizm kelimesi etrafındaki tabunun yıkılmasına katkıda bulundu. Aynı biçimde 1965 yılında Nazım Hikmet'i yeniden okurlarla buluşturdu. Ancak cuntacı, darbeci tepeden inmece, BAAS'çı yaklaşımlarıyla Türkiye solunda milliyetçiliği körükledi, “Milli Demokratik Devrim (MDD)” stratejisini öneren Mihri Belli ve MDD'cilere bilinçli olarak sayfalarını açarak dolaylı yoldan solun bölünmesine katkıda bulundu.

D. Avcıoğlu'nun ilk basımı 1968'de yapılan *Türkiye'nin Düzeni, Dün, Bugün, Yarın* adlı kitabı birden çok popüler oldu, binlerce adet basıldı. 21.10.1969-27.4.1971 tarihleri arasında haftalık *Devrim* dergisini yayınlayan Avcıoğlu 1971'de cuntacının pratik el kitabı biçiminde *Devrim Üzerine* adlı kitabını yayınladı. 12 Mart 1971 askeri darbesinden sonra emekli korgeneral Cemal Madanoğlu cuntasına ilişkin olarak “orduyu başkaldırmaya teşebbüs” suçlamasıyla yargılandı ve beraat etti. Aynı dönemde yargılanan gençler idam, mübebbet hapislik dahil çeşitli cezalara çarptırılacaktı. Ancak ilginç ve hazin olanı “sosyalist” olduklarını belirten öğrenci gençlerin sıkıyönetim mahkemelerinde D. Avcıoğlu'nun *Türkiye'nin Düzeni* adlı kitabındaki “milli kurtuluşçuluk” tezleriyle savunma yapmalarındı.

Devrim dergisinde yazı işleri müdürlüğü yapan, *Cumhuriyet* gazetesi eski Genel Yayın Müdürü Hasan Cemal yıllar sonra *Kimse Kızmasın Kendimi Yazdım* adlı kitabının hemen başında “Ordu gençlik el ele, milli cephede! Bir tek amacımız vardı: askeri kışkırtmak... Darbe süreci bu kışkırtma ve provokasyonlar sayesinde hızlanacaktı” diye yazacaktı. (9)

Önce TİP’i, sonra DİSK’i kuran sendikacıların oluşturduğu İİSB 31 Aralık 1961’de Şehzadebaşı’nda düzenlediği, 100 bin kişiyi aştığı söylenen bir mitingte sendika ve grev haklarının yasalaştırılmasını talep etmişti. 1962 Mayıs’ında Ankara’da Yol-İş Federasyonu (TİP üyesi Fukara Tahir önderliğinde) 5 bin işsizi Meclis’e yürütmüştü. Üç ay sonra 5 bin yapı işçisi Ereğli’de yürüyüş yapmıştı. Çukurova’da topraksız köylüler yürüyüşü gerçekleştirmişti. 1963’te Kavel işçileri Anayasa’da yer alan, ancak yasası çıkarılmayan grev hakkını fiilen kullanıp greve çıkmışlardı. Ama Bülent Ecevit’in çalışma bakanlığı sırasında çıkarılan yetersiz sendika ve grev yasalarıyla patronlara Anayasa’da yer almayan lokavt hakkı da tanınmıştı.

1965 Mart’ında Kozlu’da maden işçileri üzerine bir tümen asker gönderildi, iki işçi öldürüldü. 17 Mart 1965’te SBF Talebe Cemiyeti, SBF Fikir Kulübü (FK), AÜHF Öğrenci derneği, 6 sendikayla birlikte askerlerin saldırısını protesto etti, SBFFK 60-80 kişilik bir protesto yürüyüşü gerçekleştirdi. (10) 1965 yılına TMTF’nin “Milli Petrol” Kampanyası (11) ile TİP’in siyasal söylemi damgasını vurdu. 1965 yılının sonunda Fikir Kulüpleri Federasyonu (FKF) kuruldu. 1966 yazında, sonradan DİSK Genel Başkanı olacak Abdullah Baştürk’ün başkanı olduğu Genel-İş üyesi Çorum belediye işçileri Çorum’dan Ankara’ya yalınayak protesto yürüyüşü yaptı, sorunlarının kabul edilmemesi üzerine bu yürüyüşü İstanbul’a kadar uzattılar. Yürüyüşün İstanbul ayağında FKF yöneticileri de yürüdü, işçilerin Taksim Meydanı’ndaki mitinglerine İstanbul öğrenci gençliğinden katılımlar oldu.(12)

13 Şubat 1967’de kuruldu. DİSK’in tüzüğünde “işçi sınıfının meseleleri tam bağımsızlığa kavuşmuş *toplumcu* bir düzende çözümlenir” denilerek sosyalizme göndermede bulunuyordu. Öğrenci gençliğin DİSK ile birlikte ilk mitingi 8 Temmuz 1967’de gerçekleşti: Uyanış Mitingi. TİP milletvekili Çetin Altan’ın dokunulmazlığının kaldırılması üzerine İstanbul’da yapılan mitingin çağrılarında DİSK, FKF, TMTF, İTÜTB, İTÜTOTB ve İstanbul Yüksek Teknik Okulu Talebe Birliği (İYTOTB) adlarıyla birlikte ilan edilmişti. Mitingde Çetin Altan’ın yanısıra Kemal Türkler, İbrahim Güzelce, Rıza Kuas ve TMTF II. Başkanı Faruk Yalnız da konuşmuştu. (13) Bu birliktelik 25 Şubat 1968’de Taksim Meydanı’nda bir Uyanış Mitingi daha yapacaktı. DİSK’in öğrenci örgütleriyle birlikte bulunduğu son miting 1968 6. Filo olayları sonrasında olacaktı.

1967’de Singer firmasının 34 işyerinde gerçekleştirilen grev bir anlamda öğrenci gençliğin işçi eylemlerine bilinçli destek verdiği bir olay oldu. Öğrenci gençler, şirketin Karaköy’deki merkezi önünde dikiş makinesi maketi yaktılar, 5 öğrenci örgütü “Singer Damgalı Malların Ardındaki Oyun ve Grev” adlı bir broşür yayınladı. (14)

TİP ise 67 sonbaharında Silvan, Diyarbakır, Siverek, Batman, Tunceli ve Ağrı'da "Doğu Mitingleri" adıyla toplantılar yapıyor ve TBMM'ye verdiği raporla "Doğu Meselesi" ne dikkat çekiyordu.

Üniversitelerin işgalinden çok kısa bir süre sonra 4 Temmuz 1968'de işçiler Bakırköy'deki Derby lastik fabrikasını işgal ettiler. İşçilerin siyasi bir amacı yoktu. Sosyalist oldukları için de fabrikayı işgal etmemişlerdi. Çok yoğun sorunları vardı. Devlet işyerindeki sözleşme için sahte belgelerle bir sarı sendikaya yetki vermişti. İşçiler bilgileri dışında imzalanacak sözleşmeyi ve işyerindeki sarı sendika Kauçuk-İş'i reddetmişlerdi. Ama işveren hâlâ ısrar edince durumu protesto etmek ve sözleşmenin üyesi oldukları DİSK'e bağlı Lastik-İş'in yapmasını sağlamak amacıyla işyerini işgal etmişlerdi.

İşgalin hazırlığında ve yürütülmesinde öğrenci gençliğin herhangi bir katkısı olmadı. Ancak hemen işgalden bir gün önce İTÜÖB'ye gelen işçiler basın desteği istediler. Öğrenci hareketlerinin tozu dumanı içinde o sıralarda basında işçi haberi çıkması kolay bir olay değildi. 5 Temmuz günü TMGT, FKF, İTÜÖB, İTÜTOTB başta olmak üzere çok sayıda kuruluş temsilcisi Derby işgalini ziyaret etti, işçileri destekleyen bildiri yayınladı. Öğrenci gençliği temsilen Harun Karadeniz işyerinde konuşurken, işçiler "İşçi Gençlik El Elele" sloganı attılar. (15)

İlgili mahkeme yetkili sendikanın belirlenebilmesi için tek tek işçilere sorulmasına karar verdi. "Türkiye'de ilk işyeri referandumu" diye tanımlanan bu olayda 8 Temmuz günü yapılan oylamada 960 işçinin Lastik-İş'e, 6 işçinin sarı sendikaya oy verdiği saptandı. Derby işçileri dayanışması Singer Grevi sırasında gösterilen dayanışmadan sonraki gençliğin işçilere ilk büyük kapsamlı destek eylemiydi.

1965-68 yılları içinde öğrenci gençlik CHP'den koptu: 18 öğrenci yurdunda 1961'de % 64 olan CHP oyu, 1965'te % 32'ye düşmüş (16). Gençlik artık reform değil, devrim istiyor. Öğrenci arasında antiemperyalist bilinç artıyor, sol öğrenci sosyalizme yakınlaşmaya başlıyor, öğrenci hareketi bütünüyle kitleselleşiyor.

1968 Yılı: 68'li Yılların Başlangıcı

Fransız Devrimi'nden yaklaşık 180 yıl, Paris Komünü'nden yaklaşık 100 yıl, Ekim Devrimi'nden yaklaşık 50 yıl sonra, Taksim Gezi Direnişi'nden 45 yıl önce 1968 yılında dünya ve Türkiye bir kırılma noktası yaşadı. 1968 evrensel bir başkaldırı, bir isyan yılı oldu. Toplantılar, mitingler, yürüyüşler, devlet güçlerine karşı direnmeler, dalga dalga birbirini izledi. Dünyanın neredeyse üçte birinde herkesler ayakta, yumruklar havadaydı. Yaklaşık 30 ülkede birbirini etkileyerek, özendirerek sınır tanımaz bir muhalefet ve özgürlük hareketi yaşandı. Bazı sözcükler dolaşmaya başlamıştı: Forum, boykot, işgal...

5-10 Haziran 1967'de "6 Gün Savaşı"nı yaşadık. İsrail'in Araplar karşısında kazandığı büyük zafer Ortadoğu'daki tüm dengeleri, sonuçlarını günümüzde hâlâ acıyla yaşadığımız şekilde değiştirdi. Ortadoğu'da bir "dönüm noktası" olan bu savaşla yeniden gündeme gelen Filistin

davası Türkiye’de “gerilla savaşı”nı özendirecek temel alanlardan biri olacaktı. 1960’lı yılların ilk yarısında dünyanın birçok yerinde antiemperyalist savaşlar, ulusal bağımsızlık mücadeleleri sürüyordu.

Tabii ki 1960-68 yılları arasında dünya politik ortamı sol siyasetlerin, sosyalist hareketlerin gelişimine uygundu. Sınırlarını ABD’nin çizdiği antikomünist savaş stratejisi çerçevesinde ABD ile SSCB’nin oluşturduğu iki kutuplu bir dünyada yaşıyorduk. 1962’de tüm dünya bir Küba krizi yaşadı. Dünyanın neredeyse üçte birinde “revizyonist” politikalar izleniyor olsa da komünist partileri iktidardaydı, “reel” sosyalizm vardı. Başta Fransa ve İtalya olmak üzere Avrupa’da komünist ve sosyalist partileri çok güçlüydü. Bu iki ülkede komünistler yüzde 25 dolaylarında oy alıyorlardı. 1966 Havana 3. Dünya Konferansında mücadelede tek yol olarak “silahlı mücadele” kabul edilmişti. Afrika’da kurtuluş hareketleri ivme kazanmıştı ama bir yandan da emperyalizmin kışkırttığı iç savaşlar yaşanıyor. Güney Amerika kıtasında ABD aleyhtarı ve sosyalist karakterli hareketler geliyordu.

Batı’da 68

Kapitalizmin durgunlaşması, emperyalizmin Asya, Afrika ve Güney Amerika’daki eylemlerinin genişlemesi, sosyalist ve kapitalist blok arasındaki Soğuk Savaş’ın yaygınlaşması (1962 Küba Krizi bunun en somut örneğidir), geri bıraktırılma olgusunun derinleşmesi gibi nedenlerle emekçi halkların artan sorunları 68’de dayanılmaz boyutlara ulaşıyordu. Öte yandan ulusal kurtuluş hareketlerinin gelişimi, Üçüncü Dünya Hareketi, her yerde antiemperyalist mücadelelerin yükselmesi, Bolivya’da öldürülen Che Guevara etrafında yaratılan mitos, ABD’deki “siyah iktidar hareketi”, Çin’de Kültür Devrimi tüm dünya halklarını etkiliyordu. ABD, Fransa, İtalya, İspanya, Meksika, Japonya, her yerde eylem vardı.

Birleşmiş Milletlerin İnsan Hakları Yılı ilan ettiği 1968’de toplumun en dinamik, sorgulamada, yüzleşmede, karşı çıkmada, isyan etmede en hareketli unsuru gençlik sokağa dökülmeye başladı, gençler neredeyse tüm dünyada ayaklandı. Küba ise 1968’i “Che Guevara ve Kahraman Gerilla Yılı” ilan etmişti.

Tüm dünyada üniversitelerde okuyan öğrenci sayısında müthiş bir artış vardı. Yalnızca Fransa’da son 10 yıl içinde lise ve üniversite öğrenci sayısı üç misli artmıştı. İşsiz kalma, kurulu düzenin itaatkâr, önemsiz bir dişlisi olma endişeleri, bürokratik, ideolojik otoriter baskılar, kapitalist devletin eğitim sistemi, üniversitelerin kalıplaşmış düzenleri, silah altında savaşma korkusu, eski kuşakların muhafazakâr baskıcı ahlâkı, anne-baba baskıları, cinsel eşitsizlikler, dinsel gelenekler, kürtaj yasağı, kadın, çevre, barış sorunları vb. hepsi çok sert biçimde sorgulandı. Tabuları yıkma zamanıydı: “Devrim, hemen şimdi”.

Gençler ayaklandı. Kızgınlıkla, çoşkuyla. Hareket kısa zamanda küreselleşti ve kitleselleşti. Üniversiteler, fabrikalar işgal edildi. İsyen edenler kurulu düzene, her türlü otoriteye başkaldırıyordu. “Doğrudan demokrasi”den, katılımcı modellerden söz ediyorlardı. Forum’lar 68’in yeniden yorumlanan ilişki biçimini anlatıyordu.

İşçiler saygınlıktan, eşitlikten, yabancılaşmadan, özyönetimden söz ediyorlardı. İşyerlerindeki teknik elemanlar, beyaz yakalılar, öğretmenler, emir-komuta zincirinden, patronların otoriter davranışlarından şikayet ederek katılımcı yönetimi savunuyorlardı. Yeni bir yaşam tarzını dile getiriyorlardı. Medya kızgın delikanlıları manşete çıkarmada gecikmedi. Medyaya yeni kahramanlar gerekiyordu. Kızıl Rudi, Kızıl Dany, Tarık Ali yaşamlarının tüm ayrıntılarıyla gazeteleri kaplıyordu.

20 Ağustos 1968’de Rus tanklarının Prag’a girmesi, “Prag Baharı” olarak adlandırılan olayın devamı dünyada ve Türkiye’de sosyalist solda uzun tartışmalara, bölünmelere yol açacaktı. Sovyet Birliği Komünist Partisi’yle Çin Komünist Partisi arasındaki ciddileşen krize bir de bu ekleniyordu.

68 Mayıs olaylarında ateşleyici fitil görevi gören öğrenci gençler belirleyici bir rol oynadıklarını, tarihi kendilerinin yapabileceklerini sanıyorlardı. Bu ise bir yanılsamaydı. Gençlik bir sınıf değildi. Bu yanılsama daha sonra daha sık yaşandı.

1960’lı yılların başında darbeci generalleri destekleyen, göreve geldiğinde Fransa’daki ABD üslerini kapatan, 1967’de Fransa’yı NATO’dan çıkararak Fransa devlet başkanı Charles de Gaulle 68 olayları sırasında direnişçilere “pislik” (çapulcu yani) diyerek ülkesinden kaçtı. Sonra geri gelip polisleri üniversiteden çekerek ve işçilere iki misli ücret vererek genel grevi ve direnişleri bitirdi. 30 Mayıs’ta seçim kararını açıklayınca 800 bin Fransız sokaklarda bayraklarıyla lehte yürüyüş yaptı. 23 ve 30 Hazirandaki seçimlerde parlamentoda diğer sağcılarla birlikte % 81 çoğunluk sağladı: “Devrim bitti”. Sıra isyancı, başkaldırıcı gençleri düzene entegre etmeye geldi.

Dünyada 68'in Unutulmayan Köşetaşları

- . 10 Ocak 68 : Madrid Üniversitesinde öğrencilerin polisle çatışması
- . 23 Ocak 68 : Kuzey Korelilerin "USS Pueblo" adlı ABD'ye ait istihbarat casus gemisini ele geçirmeleri
- . 30 Ocak 68 : Kuzey Vietnam güçlerinin Tet (Yeni Yıl) Büyük Saldırısı (4 binden fazla ABD askeri ölüyor), ABD'de yenilgi havası
- . 18 Şubat 68 : Berlin'de 10 bin öğrencinin ABD'nin Vietnam Savaşı'nın protesto etmesi
- . 16 Mart 68 : ABD askerlerinin Vietnam'da gerçekleştirdikleri My Lai Katliamı (yaklaşık 500 köylünün öldürülmesi, kadınların ırzına geçilmesi)
- . 22 Mart 68 : Paris Nanterre Üniversitesi'nde bir grup Vietnam Komitesi üyesi öğrenci içeri alınınca 100 kadar öğrencinin üniversitein bir binasını işgal etmesi (Lider Daniel Cohn-Bendit / Kızıl Dany) / öğrenci-polis çatışmaları
- . 4 Nisan 68 : ABD'de yurttaş hakları savunucusu, 1964 Nobel Barış Ödülü sahibi Martin Luther King Jr.'ın bir suikast sonucu öldürülmesi
- . 5 Nisan 68 : Prag Baharı-Dubçek Reformlarının açıklanması
- . 11 Nisan 68 : Alman Sosyalist Öğrenciler Birliği lideri Rudi Dutschke'ye (Kızıl Rudi) suikast (Avrupa'daki olayların gerçek başlangıcı)
- . 23 Nisan 68 : ABD Columbia Üniversitesi işgali
- . Mayıs-Haziran 68: Tüm dünyada gençliğin protesto gösterileri
- . 3 Mayıs 68 : Sorbonne Üniversitesi öğrencilerinin protestosu (500 öğrenci tutuklu)
- . 13 Mayıs 68 : 1 milyon öğrenci ve işçi Paris sokaklarında eylemde
- . 14 Mayıs 68 : Fransa'da fabrika işgallerinin başlaması
- . 19 Mayıs 68 : 21. Cannes Film Festivali'nin "Yeni Dalga" hareketinin filmlerini çekmesiyle sona ermesi
- . 22 Mayıs 68 : Fransa'da yaklaşık 11 milyon işçi grevde (tüm nüfusun 1/5'i, işçi nüfusunun 2/3'ü)
- . 5 Haziran 68 : ABD'de Demokrat Parti başkan adaylarından Robert F. Kennedy'nin suikast sonucu öldürülmesi
- . 30 Haziran 68 : Olaylar nedeniyle ülkesinden kaçan Fransa devlet başkanı Charles De Gaulle'ün seçimlerde parlamentonun % 81'ini kazanması (FSP % 12, FKP % 7)
- . 20 Ağustos 68 : Varşova Paketi'ne ait 500 binlik bir ordunun 6.300 tank ve 800 uçakla Prag'ı işgali
- . 2 Ekim 68 : Mexico City "Üç Kültür Meydanı"nda toplanıp '68 Olimpiyatlarını protesto eden binlerce kişi üzerine açılan ateşte 40 (? , kimilerine göre 300) dolayında protestocunun öldürülmesi
- . 16 Ekim 68 : 200 metre atletizm yarışmasında altın ve bronz madalya kazanan iki siyahi atletin sağ ve sol yumruklarıyla "Siyah Güç" selamı vermeleri

Özellikle ABD ve Avrupa'da 1950'li yılların şu özellikleri 68'in aşağıda sıralayacağımız niteliklerine damgasını vuracaktı: katı toplumsal hiyerarşi; kadınların erkeklere, çocukların ebeveynlere tabiyeti, cinsellikle ilgili bastırılmış düşünceler; aile, eğitim, hükümet, hukuk ve dindeki otorite ile ulus-devlet, milli bayrak, milli marşa karşı kayıtsız, şartsız saygı; ırkçılık; soğuk savaş histerisi; dil, görgü kuralları ve giyim kurallarında katı bir biçimcilik; en açık şekilde, sıkıcı büyük orkestraların ve bayağı şarkıların olduğu, sıkıcı, basmakalıp popüler kültür.

Batı 68'inin Genel Nitelikleri

- Küresel bir olgudur (Yaklaşık 30 ülkede, Çekoslovakya ve Polonya dışındaki sosyalist blokta, Afrika'da, Asya'da bazı ülkelerde benzeri direnişler yok).
- Yalnız gençleri değil, yer yer işçileri de kapsadı
- Hareketler kurulu düzene, insana aykırı kapitalist yapılanmaya başkaldırı gibi görünse bile **iktidarı hedeflemiyordu**, daha fazla özgürlük ve bazı haklar talep ediliyordu.
- Araçlar: Karşı çıkma, eleştiri, forum, boykot, direniş, ayaklanma, sokak gösterisi, barikat, grev, üniversite ve fabrika işgali...
- Genelde kendiliğindenci (spontane), otorite karşıtı (liberter), paylaşımcı (komünüter), ütöpik bir deneyimdi.
- Eylemlerde hep sokak öne çıkarıldı.
- Ama Batıda devlet güçleri (polis, ordu...) çok sert saldırdı.
- Vurgulanan ana eğilimler: Umut, heyecan, değişim talebi, yapabilme, değiştirebilme becerisi, güven, meydan okuma, dünyayı yaşanabilir hale getirmeye olan inanç, eşitlik ve dayanışma idealleri.
- Özgürlükçü ve eşitlikçi'ydi. Hareketlere damgasını vuran antibürokrat, antisömürgeci, antisavaşçı, antinükleer, antiemperyalist, yer yer antikapitalist yaklaşımlardı ve cinsel özgürlükler dahil daha fazla özgürlük, daha fazla demokrasi, barış, hoşgörü, emeğe yabancılaşmama taleplerini içeriyordu.
- **Nesnel koşullar bir "devrimci durum" yaratmamıştı.**

68 sonrasında burjuvazi olayı restore ederken, yeni durumlara adaptasyon yeteğinin ne denli yüksek olduğunu da gösterdi. Kapitalizm başta 68'in her talebine "evet" dedi. Sonra herşeyi depolitize etmeye çalıştı. Düzene karşı çıkanları düzenin kendine uydurması süreci yaşandı. Mistifikasyon kapitalizmin aracı oldu. Sanrı uyandırıcı maddelere, Doğu inançlarına, yogaya bile farklı işlevler yüklendi. Kapitalist medya "efsanevi aziz"ler yarattı. Daha sonra Kızıl Deni, Yeşil Deni (Daniel Cohn-Bendit) oldu. 68 sonrasında kapitalizmin "68'in restorasyonu"yla gelen adaptasyon süreci hiçbir zaman unutulmamalıdır. Ama 1968 sonrasında dünya 68 öncesinden çok farklı bir dünya olmuştu.

Batı 68'ine Genel Bir Bakış

- . Batı (Avrupa ve ABD) 68 ile daha özgürleşti.
- . Kapitalizm 68'in istemlerini büyük ölçüde karşıladı.
- . Kapitalizm uyum yeteneği, özümleme becerisi, karşıtlarını içinde eritme kapasitesiyle kendini yeni koşullara uydurdu. Gereken dersi aldı ve 68'i kendini onarma yolunda kullandı. Kendini dönüştürdü, onları asimile etti (Kapitalizmin restorasyonu / Gençliğin Mistifikasyonu)
- . 68 Prag'ı sol için, sosyalizm için saygınlık kaybı getirdi.
- . 68 Prag'ı dünya sosyalizmi için kendini yenilemede bir şansı. Komünistler bu şansı kullanamadılar. 68 Prag'ı tanklarla ezildi, bastırıldı (Gerçek çöküşün başlaması. Yıllar sonrasında Gorbaçov'un çabaları çok geç!)
- . Bazı ülkelerdeki sol, sosyalist partiler de 68'i "değerlendirilmesi gereken bir fırsat" kabul etmediler. Onlara göre 68 örgütsüzdü, "yenilgi kaçınılmazdı". Gelmekte olanı göremediler. Bu yaklaşımla onlar da kaybetti.
- . 68 sonrasında Almanya, İtalya ve bir ölçüde Japonya'da (II. Dünya Savaşı öncesinin 3 faşist devleti) terrorist eylemci hücreler oluşacaktı.
- . Yıllar sonra yeni sağıın yükselişine karşı Batı solu 68'i mitoslaştırıp nostaljiye sığındı.

Türkiye'de 68

Türkiye'de 68, TİP'li milletvekillere Meclis'te yapılan saldırıları kınamak için Ankara ve İstanbul'da yapılan "Uyanış Mitingleri"yle başladı. Nisan ve Mayıs ayları "NATO'ya Hayır" kampanyalarıyla geçti. 11 Haziran'da Ankara'da, 12 Haziran'da İstanbul'da gençler üniversitelerini işgal ettiler. İÜ İşgal Komitesi üniversitedeki Kürt-Laz-Türk ittifakını yansıtıyordu. Bir Kürt (Kemal Bingöllü) ile bir Karadenizli (Bozkurt Nuhoğlu) Komite Eşbaşkanları seçilmişti. Her ikisi de o zamanlar CHP'liydi. Komite sekreterliğine seçilen FKF'den TİP'li arkadaşımız Toygun Eraslan da sosyalistleri temsil ediyordu.

İÜ işgalinden yaklaşık bir hafta sonra İTÜ ve Maçka Teknik işgalleri başladı. Hem İÜ, hem de İTÜ öğrencileri kaleme aldıkları raporlarıyla üniversite reformu hakkındaki görüşlerini yazılı olarak çok güzel bir biçimde yansıttılar. Ama sloganlardaki "Eğitimde Reform", "Eğitimde Devrim"e dönüşecekti.

Kısaca 1968'de Türkiye'deki Önemli Olaylar

. Ekim 1967	6. Filo'ya karşı eylemler
. 7-20 Kasım 1967	“Özel Okullar Devletleştirilsin” İstanbul-Ankara Yürüyüşü
. 19/20 Şubat 1968	TBMM'de TİP'li milletvekillerinin dövülmesi
. 24 ve 25 Şubat 1968	DİSK'in de katıldığı Ankara ve İstanbul Uyanış Mitingleri
. 25 Şubat 1968	İstanbul'da Doğu Gecesi
. 7 Mart 1968	AIIESEC Genel Kurulu'nda öğrenci gençlik eylemi.
. 9 Mart 1968	MTTB'nin İstanbul Şahlanış Mitingi
. 14-19 Mayıs 1968	“NATO'ya Hayır” haftası
. 11 Haziran 1968	Ankara Üniversitesi Dil, Tarih, Coğrafya Fakültesi işgali
. 12 Haziran 1968	İstanbul Üniversitesi'nin tamamının işgali (eylem “sağ, sol yok, boykot var” sloganıyla başlamıştı)
. 17 Haziran 1968	İstanbul Teknik Üniversitesi (İTÜ) ve İTÜ Teknik Okulu işgali
. 4 Temmuz 1968	DİSK'li işçilerin Derby Fabrikası işgali
. 16 Temmuz 1968	Polisin İTÜ yurdunu basması
. 17 Temmuz 1968	Amerikalı denizcilerin denize atılması, Öğrenci gençlik mücadelesinde Dönüm Noktası
. 20 Temmuz 1968	Beyazıt Meydanında “Bağımsız Türkiye” Mitingi
. 24 Temmuz 1968	Vedat Demircioğlu'nun ölümü
. Temmuz-Ağustos 1968	İstanbul, Ankara, İzmir'de 6. Filo karşıtı protestolar
. Ağustos 1968	Öğrenci Örgütleri Dayanışma Kurulu'nun kurulması
. 4-8 Eylül 1968	TÖS Devrimci Eğitim Şurası
. 20 Ekim-10 Kasım 1968	Samsun-Ankara “Tam Bağımsız Türkiye İçin Mustafa Kemal Yürüyüşü”
. 24-30 Aralık 1968	“Ortak Pazar ve Montaj Sanayiine Hayır” Haftası ve 3 günlük İzmit-İstanbul yürüyüşü
. 6 Ocak 1969	ODTÜ'de ABD Büyükelçisi Robert Kommer'in arabasının yakılması
. 9-15 Şubat 1969	İstanbul'da bir hafta süreyle ABD 6. Filosu'nu protesto eylemleri
. 16 Şubat 1969	“Emperyalizme ve Sömürüye Karşı İşçi Yürüyüşü”ne saldırı, 2 kişinin öldürülmesi (“Kanlı Pazar”)

68 Bir Efsane mi?

'68 Neydi? Yeni bir kuşağın ayaklanması mı? Küresel boyutta bir başkaldırı mı? Daha iyi bir dünya için verilen mücadele mi? Gençlerin ütopyacı isyanı mı? Yoksa hepsi mi? 68'in değerlendirilmesinde mutlaka şu sorular sorulmalıdır: Neden patladı ya da nasıl başladı? Neden hemen söndü? 68'den geriye ne kaldı?

68'in değerlendirilmesinde hep şu üç yanlış yapılır: Birincisi 68'i idealleştirerek, nostalji yaparak, '68'i mitoslaştırıp dondurma (aşırı yüceltme, nostaljik böbürlenme, '68 ile kimlik arama); ikincisi “68 kuşağı” tanımlaması getirip kuşaklararası geçişi parçalama, bağı koparma, yeni kuşaklarda “eziklik hissi” yaratma; son olarak da 68'i “yenik, yitlik, bir kuşak” olarak olumsuzlama (alaycı küçümseme / “yorgun demokrat”, “Elveda Başkaldırı”) ya da “dönekliğin başka bir adı” olarak tanımlama (ne oldu bu 68 kuşağına?).

2018'de '68'in 50. yılını yaşadık. Küresel kapitalizmin medya mihraklarının bir kez daha anımsatmasıyla konu tüm dünyada yeniden ele alındı. Bu nedenle 68'i yaşayan arkadaşlarımla birlikte 2020 yılında yapımı Kültür Bilincini Geliştirme Vakfı'na ait, kameramanlığını ve

kurgusunu Dr. Hazan Havlucu'nun yaptığı "Yeter ki Dürülmesin Bayraklar" adlı bir belgesel film yaptık. Metni bana ait olan filmde Fahri Aral, Osman Saffet Arolat, Mehdi Başpınar, Masis Kürkçügil ve Çimen Turan 68 deneyimlerini paylaştılar (bakınız [youtube.com/watch?v=WILFHk4-d-O](https://www.youtube.com/watch?v=WILFHk4-d-O)).

Türkiye 68'inde eksik olan neydi? Doğaya, kadına, çevre konularına ve bürokratiye vurgu yoktu. Devrimci mücadelede Asker-Sivil-Aydın-Zümre'ye (ASAZ) özel güç vehmedenler, subaylarla ittifak arayanlarda bürokrasi takıntısı ve darbeseverlik vardı. Türkiye 68'i kız öğrencilerin varlığına rağmen erkek egemen bir hareketti. Erkeklerin kızlarla elele dolaşması, öpüşme, kızların mini etek giymesi, flört yasaktı. Ahlâk bekçiliği, muhafazakârlık, feodal ahlaki çerçeveler, hazzı erteleme ve "bacı edebiyatı" esastı.

Türkiye 68'i, 1967 yılındaki TIP'in gerçekleştirdiği Doğu Mitingleri ve bu konuda TIP'in TBMM'ye verdiği rapora rağmen Kürt Sorununu gündeme getirmedi. Kendi payıma 1969 yılında *ANT* dergisinde yazmış olduğum ve sonrasında "Kürtçülük"ten yargılandığım "Ortadoğu Devrimci Çemberi" adlı yazıda Kürt sorununa bir nebze olde olsa değinmeye, erken bir tarihte "Türk ve Kürt halkları" terimlerini kullanarak Kürt sorununu gündeme taşımaya çalışmıştım. (17)

"Açılın kapılar Şah'a gidelim" türküleri söylenirken, Pir Sultan Abdal'dan söz edilirken Türkiye 68'i, Aleviler konusunu da tartışmadı. Türkiye 68'inde cinsellik, feminizm, ekoloji, çevre vurgusu olmadı. Ayrıca öğrenci gençlik işçilerle Paris'te olduğu gibi İstanbul'da barikatlarda buluşmadı.

Tüm zaaflarına rağmen 68'li yıllar somut koşullardaki yaşanmışlıktır. Yalnız siyasette değil, sanatın her alanında, romanda, öyküde, şiirde, tiyatrodaki, sinemada farklı olmanın adıdır. Türkiye'de solun gerçek yüzü budur. Çünkü 68 hiçbir zaman pişman olmamıştır.

68 olmuş bitmiş bir efsane değil, yeni koşullarda canlandırılabilir bir birikimdir. 68, içinde yaşadığımız koşulları kabul etmeme, her zaman başka çözümler olabileceğine inanma demektir. 68 daha güzel bir dünya düşleminin olanaklıdır.

68 yılı Türkiye gençliği açısından 2 nedenle kırılma noktası oldu. Birincisi 68 sola sempati duyan Türkiye gençliği için reformculuktan devrimciliğe, CHP'lilikten sosyalistliğe geçiş aşamasıdır. Bu anlamda bir kopuşu ifade eder. Ancak bu aşama sırasında bazı gençler yanılırsa içinde "Ordu-Gençlik Elele, Milli Cephe" biçimindeki darbeci, cuntacı, sloganlar atabilmişlerdir.

İkincisi "Prag Baharı", 68'de Türkiye sosyalist hareketinde ciddi bir yarılmaya yol açmıştır. 20 Ağustos 1968'de Sovyet (ya da Varşova Paktı, ne farkeder) tanklarının Prag'a girmesinin

hemen akabinde TİP, FKF ve DİSK bu durumu eleştirdi. Prag Baharı sonrasında “Gülyüzlü

Türkiye 68’inin Genel Değerlendirmesi

68’le birlikte

- . CHP’nin öğrenci gençlik üzerindeki etkisi çok azaldı,
- . Öğrenci gençlik radikalleşti, politikleşti, büyük ölçüde sosyalizme yönelmeye başladı (“devleti kurtarma” misyonundan “düzeni değiştirme” amacına yönelme),
- . Parlamento Dışı Muhalefet (PDM) taraftarlarına, darbecilere, cuntacılar gün doğdu,
- . Öğrenci gençlik içinde MMD’ci hareket güçlenmeye başladı,
- . Batı özgürleşti, Türkiye muhafazakarlaştı, Stalinizm ve Maoocu dogmatizm harekete egemen oldu,
- . Türkiye 68’inin gerçek bir değerlendirilmesi hâlâ yapılmadı,
- . Üç konu 68’de gündeme gelmedi: Kadın meselesi, Kürt sorunu ve Aleviler,
- . Özellikle 1985 sonrasında yükselen neoliberalizm nedeniyle Batı medyasına benzer bir biçimde 68’e ve mitleştirilen kahramanlara daha çok yer verildi,
- . Bu nedenle bazı kişi ve gruplarca “68 kuşağı” adı altında böbürlenme, sonraki kuşakları ötekileştirip onlarda haset uyandırma tavırları sergilenirken, özverisi ve trajedisi daha büyük olan 1974-80 dönemi gençleri tepki olarak kendilerini “78 kuşağı” adıyla anmaya başladı.
- . Öğrenci gençlik içindeki ilk ölümlere, idamlara, kurban-martir trajik öykülerine yer verilerek sözlü ve yazılı medyada çağdaş mitler, popüler ikonlar yaratma çerçevesinde kutsallaştırılan, efsaneleştirilen 68’li yıllar ortak tartışmalarla her yönüyle sorgulanmalı, irdelenmelidir.

Sosyalizm” başlığını kullanan TİP Başkanı Mehmet Ali Aybar ile başlangıçta tankları eleştiren ama sonradan Sovyetik çizgiyi savunan Behice Boran-Sadun Aren grubu arasında tam bir kopma yaşanacak ve M. A. Aybar 1969’da TİP başkanlığını bırakacaktı.

“Emperyalizm ve Sömürüye Karşı İşçi Yürüyüşü”

1968 yılı mart ayı içinde 68’li yılların önemli öğrenci liderlerinden Harun Karadeniz İTÜÖB başkanı seçilmişti. Aynı dönemde Çetin Uygur İTÜTOTB (Maçka Teknik), Cengiz Gülderen İYTOTB (Yıldız Teknik), ben de Robert Kolej Yüksek Okulu Öğrenci Birliği başkanı olmuştu. Bu yeni dönemde İstanbul öğrenci hareketinin merkezi İTÜ lokaline kayacaktı. Orada toplanır, orada tartışıp bildiri kaleme alınırdı. Yeni dönemde aynı bildiriye imza koyan öğrenci örgütü sayısı 10-15 arasında değişir, bu sayı bazen ellilerin üzerine çıkardı.

1968 yazı 6. Filo protestoları nedeniyle oldukça hareketli geçmiş, çok farklı eylemlere konu olmuştu. 6. Filo 1969 şubat ayında yeniden geldi. 10-15 şubat arası hem solcu, hem de sağcı öğrencilerin, MTTB’nin yoğun eylemleriyle geçti. Komünizmle Mücadele Derneği başta olmak üzere değişik dernekler, sağcı gazeteler antikomünizm görevlerini yerine getirerek solcu öğrencilere saldırıyor, MTTB “kızılları bağmanın vakti geldi” sloganlarıyla mitingler düzenliyordu. İşte böylesi bir ortamda 16 Şubat 1969 Pazar günü bir büyük mitingle mücadelemizi noktalayacaktık.

Öğrenci gençliğin antiemperyalist mücadelesini işçiler, emekçiler arasında biraz daha yaymak, bu mücadelenin genel sömürden kopuk olmadığını vurgulamak ve 6. Filoya karşı protestomuzu daha güçlü göstermek amacıyla yapılacak olan yürüyüşün adı “Emperyalizm ve Sömürüye Karşı İşçi Yürüyüşü” (EvSKİY) olarak saptanmış, bu başlığa uygun yasal

başvuruda bulunulmuştu. Gerçekten yürüyüşe çok sayıda işçinin, emekçinin katılmasını sağlamak için ciddi çaba harcanmıştı. Hareketi 80 dolayında kuruluş destekliyordu. Yürüyüşe ilişkin ortak slogan saptama, afiş hazırlama, güvenlik konularında yoğun çalışma yapıldı.

Beyazıt Meydanı'nda başlayıp Sultanahmet-Sirkeci-Karaköy-Kabataş-Gümüşsuyu güzergâhında yürürken katılanların en az 30 bin olduğunu düşünüyorduk. (18) 12 Mart 1971 darbesi öncesinde 15-16 Haziran Büyük İşçi Ayaklanması'nı saymazsak bu öğrenci gençliğin işçilerle birlikte gerçekleştirdiği ilk ve son en büyük eylemi olacaktı. Ayrıntıları bir başka yazının konusunu olmalı, polis marifetiyle Taksim'e bir ön grubun alınıp meydanın kapatılmasıyla başlayan panikle birlikte o gün bir feleket yaşandı. Çoğu MTTB tarafından İstanbul dışından getirilen yaklaşık 5 bin kadarlık bir İslamcı kitle bir haftadır sağcı gazetelerde açıklanan biçimde yürüyüşçülere saldırdı, iki emekçi öldürüldü. Ve o yürüyüşün güzelim adı tarihe "Kanlı Pazar" olarak geçti.

68 tarihyazımında gerekli önem verilmeyen, ancak siyasi nitelikli her öğrenci eyleminde işçi sınıfını öne çıkaran, İTÜÖB başkanlığı sırasında öğrenci dernekleriyle işçi ve köylü örgütlerini buluşturmaya çalışan (19), bunu yaparken de uvriyerizme düşmeyen öğrenci lideri, "işçici" Haruk Karadeniz'in aşağıdaki acı serzenişini de 68 tarihçileri bir köşeye not etmelidir.

"Gençliğin asıl görevi emekçi sınıflara bilinç götürmek ve kendiliğinden sınıf olan işçi sınıfının, kendisi için sınıf olmasının sağlanması için çalışmaktır..."

"1966'larda başlayıp 1969 yılı içinde gençlik örgütlerini ele geçiren görüş, bu akımın temsilcilerince doğru devrimci görüştü ve adı Milli Demokrat Devrim idi. Bana göre ise, anarşist nitelikli hareketlerle son tahlilde cuntaya oynayan ve eylemin öncülüğünde 'Asker, sivil, aydın zümre'ye fazla yer veren ve işçi sınıfını bilinçlendirmek yerine onun adına 'Asker, sivil, aydın zümre'yle birlikte iktidarı ele geçirmeye yönelik ve gerçek bir MDD ile ilgisiz bir hareketti. Bu nedenle bu harekete katılmadım. Özellikle DEV-GÜÇ olayında olduğu gibi bu harekete karşı çıktım. Karşı çıkışlarımın sonucunda 'Oportünist', Pasifist' ve 'Hain' ilan edildim. (20)

Sol öğrenci gençlik TİP'ten kopuyor

TİP içinde öğrenci gençlik konusu hep sorun oldu. Başlangıçta gençlik kolları başkanlarının TİP genel kuruluna delege olarak alınmaması çok eleştirilmişti. Ardından 18 yaşını bitirmiş gençlerin siyasi partilere üye olabilmesi olanağı çıkınca bazı TİP yöneticileri "gençlik kollarına artık gerek kalmadı" demeye başladılar. Derken üniversite gençliği fikir kulüplerinde örgütlenmeye başlayınca Nihat Sargın'ın Anıları'nda anlattığı gibi (21) TİP içinde "fikir kulüpleri mi, gençlik kolları mı" tartışması yapıldı, sonunda bir Gençlik Bürosu, oluşturuldu.

Ardından sokak öne çıkınca, TİP parlamentarizm ile darbecilik arasına sıkıştırılan üniversite gençliğine hakim olmadı ve partiye egemen olan mutlak parlamentarist yaklaşım zaman içinde "aman eyleme girişmeyin, faşizm gelir" engellemesine dönüştü. Bu aşırı ölçülülük,

öğrenci gençliği TİP'ten iyice koparacak ve gençlik eylemci MDD'yi tercih edecekti. Çünkü MDD hareketinin lideri Mihri Belli “nerede hareket, orada bereket” diyordu. 68'li yıllarda TİP'i o kadar korkutan neydi, öğrenci gençliği o denli eylemci kılan neydi, bunlar hâlâ ortak tartışma, sorgulanma konularıdır.

İstanbul Bölgesi İşçiler Birliği (İBİB)

İstanbul'daki öğrenci örgütlerinden dışlanan bir grup öğrenci olarak 1969 yazında bir araya gelip eğitim, tartışma ve görüş belirleme çalışması yapmayı düşündük. Bu amaçla değişik yerlerde toplantılar yaptık. 1971'de İstanbul 3 no'lu Askeri mahkemede yargılama konusu yapılan çalışmalar “Çekirdek” adıyla tanımlandı. Benim de katıldığım bu toplantılara Harun Karadeniz başkanlığında İTÜ ve İTÜTO öğrencileri, Osman Saffet Arolat, İlkay ve Necmi Demir, Alpay Biber, sonradan Partizan adlı grubu oluşturacak Veysi Sarısözen ve Nabi Yağcı'yla arkadaşları başta olmak üzere çok sayıda sosyalist genç katılmıştı. Çekirdek bir şey üretmeden 1969 güzünde dağılmıştı.

Ancak Harun Karadeniz ve arkadaşları nasıl TİP ve sendikalar dışında doğrudan işçilere ulaşabiliriz sorusuna cevap arayışı içindeydi. İlk öneri Harun Karadeniz'den geldi ve “işçi birlikleri” kurma düşüncesi gündemimize düştü. 1968-69 dönemi öğrenci etkinlikleriyle tanıştığımız çok sayıda işçi vardı. Onlarla birlikte önce İstanbul bölgesinde bir işçi birliği kuracak sonra bunu işçilerin yoğun olduğu illere taşıyacaktık. Hayatı işçilerle birlikte yaşayacaktık.

Önce konu EvSKİY ile Mart 1969 Gerze Tütün Mitingi'nden tanıdığımız Karabük ve Maden-İş deneyimli Bekir Belovacıklı ve arkadaşlarıyla tartışıldı ve Kartal'da bir yer arandı. Kartal Yakacak Yolu, Santral karşısında bir kahve açmaya uygun oldukça büyük bir zemin kat kiralandı. Bir köşesine çay ocağı yerleştirildi. 19 Temmuz 1969 Cumartesi günü açılışı yapıldı: İstanbul Bölgesi İşçiler Birliği (İBİB / bölge işçilerinin deyişiyle Kartal İşçi Birliği). Değişik eylemlerden tanıdığımız bölge işçilerinin, işçi liderlerinin katıldığı ilk toplantıda 1980 sonrasında DİSK Bölge Temsilcisi olacak Bekir Belovacıklı başkan olarak görevlendirildi.

Açılıştan yayınlanan bildiride şöyle denildi (22) “Kardeşler, işçi düşmanlarına karşı birleşelim. Patronlar işçiyi bölüyor. Bizi birbirimize düşürdüler. İstedığımız sendikaya giremiyoruz. Çalışmadığımız gün içecek su vermezler. Çoluk çocuk aç kalırız. Boğaz tokluğuna çalışıyoruz. Biz döğüştük patron kazandı. Biz çalıştık patron kazandı. Amacımız işçiler arasında dayanışma ve yardımlaşmayı sağlamaktır. İşçilerin sırtından geçinen bütün patronlara karşıyız.”

İBİB, bir siyasi parti ya da sendikanın işlevleri dışında işçilerin günlük sorunlarının çözümüne yardımcı olmaya, bu arada işçiler arasında dayanışma yaratmaya, işçileri bilinçlendirmeye, direnenlere, grev yapanlara yardımcı olmaya, işçi önderleri yetiştirmeye yönelik bir çabaydı. İşçiler kendilerine ait, kendi lokalleri diye görebilecekleri bir yerde sendikayla, siyasetle ve sanatla tanışacaktı.

“Dernek kısa zamanda, Singer’den, Tekel’den, Silvan’dan, Aksan’dan, Arçelik’ten, işçilerle, devrimci gençlerin, aydınların buluşma noktası haline geldi. Böylece Kartal İşçi birliği, Türkiye ‘68’inde iki başkaldırı dinamiği olan, öğrencilerle işçilerin ortak mücadele zemini oldu. Harun Karadeniz, Osman Saffet Arolat, Faruk Pekin gibi devrimci gençler ile Çetin Özek gibi hukukçular burada işçilere sosyal politika eğitimleri verdiler. İşsiz işçilerin iş bulmasına yardımcı olabilecek meslek kazandırma kursları düzenlendi. İşçiler ve ailelerine tiyatro gösterileri, şiir dinletileri organize edildi. (23)

İBİB’in kapısı fabrika, mahalle, köken, inanç, siyasi görüş ayrımı yapmadan herkese açıktı. Herkesin günlük sorununa özverili uzman kişilerin yardımıyla çözüm arayacağı bir yerdi. Haftanın belli günlerinde gönüllü bir avukat ya da gönüllü bir doktor geliyordu. Bazı arkadaşlar arasında nöbet çizelgesi yapmıştık. Belli günlerde Kartal’a gider İBİB’de gereken işleri yapardık. Orada birkaç kere 16 mm’lik makineyle film bile gösterdim. İBİB’e özverili bir biçimde katkı verenler arasında Masis Kürkçügil ve Süleyman Balkan ile, genç yaşta yitirdiğimiz İTÜ öğrencisi Bülent Nokay’ı burada anmak isterim.

İBİB her konuda işçileri uyarmaya çalışıyordu. Örneğin TÜRK-İŞ’in İş Kanunu bahanesiyle 24 Ağustos 1969 günü yaptığı miting nedeniyle yayınladığı bildiride şöyle diyordu (24):

“İşçi arkadaş, Zonguldak madenlerinde, Alpogut linyit ocaklarında, DERBY’de, Kavel’de Horoz Çivi’de, Singer’de, Türk Demir Döküm’de ve milli güvenliğimiz zedeleniyor diye ertelenen Ereğli Demir Çelik’te onbinlerce işçi, iş garantisi, sendikal özgürlük, yönetime katılmak için direniyorlardı. Bütün zenginlikleri üreten onlardı. Ürettiklerinin adil bölüşümü için direniyorlardı.

“Haklarını almak için toplu direnmenin, birleşmenin gerektiğine inanmışlardı. Bütün bu mücadelelerden TÜRK-İŞ yöneticileri ders almak yerine hâlâ İşçi sınıfının ticaretini yapmakla meşguldürler. Yurdumuzda da işçilerin mücadelesi başlamıştır. Bu kavga bizim ekmek kavgamızdır. Bunun tek yolu birleşmektir. Kol kola girmektir, omuz omuza vermektir. Mücadele edeceğiz...İş Garantimiz için...Mücadele edeceğiz... Toplu Direnme ve Genel Grev Haklarımızı almak için...”

İlk başlarda, özellikle yaz aylarının bitmesiyle yoğun bir ilgi yaşandı. İBİB, onlarca bildiri, afiş yayınladı. 1970 martında yayınladığı afiş Zonguldak yeraltı maden işçilerine ait ikonlaşan bir fotoğrafı içeriyordu.

1 Mayıs Uluslararası İşçi Günü ! Mayıs 1970’te İBİB’de coşkuyla kutlanmıştı. 1 Mayıs İşçi Bayramı’nın genelde kitlesel olarak ilk kez 1 Mayıs 1976’da DİSK tarafından gerçekleştirildiği bilinir. Bazıları ilk olanın 1 Mayıs 1975’te Türkiye Sosyalist İşçi Partisi’nin (TSİP) 1 Mayıs 1975’te İstanbul Tepebaşı’ndaki bir kapalı salonunda yaptığı toplantı olduğunu yazarlar. Oysa 1920’li yıllar sonrasında bildirilerle anma dışındaki ilk kitlesel kutlama 1 Mayıs 1970’de İBİB tarafından Kartal Düğün salonu’nda gerçekleştirilmiştir. Beş yüzden fazla işçi ve emekçinin katıldığı toplantıda İBİB Başkanı ile Harun Karadeniz’in

konuşmaları dışında unutulmaz sazı ve bariton sesiyle Ruhi Su'nun ve bazı ozanların türküleri geceye değer katmıştı. (25).

İBİB 15-16 Haziran 1970 Büyük İşçi Ayaklanması'nda da ciddi bir rol oynamıştı. İBİB daha sonra THKP-C çevresinde örgütlenen kişilerin eline geçti ve 1971'de mahkeme kararıyla kapatıldı.

İBİB bugün bile ayrıntılı olarak incelenmeyi gerektiren çok özgün bir deneyimdi.

15-16 Haziran 1970: Bir yol ayrımı mı?

Sokak rüzgârını arkasına alan MDD hareketi 1969, 70 yıllarında neredeyse tüm öğrenci gençlik örgütlerini, bazı yerel örgütlenmeleri, hatta TİP'in bazı ilçe teşkilatlarıyla il yönetimini eline geçirmişti. Ama MDD'ci öğrenci gençliğin TİP deneyimli küçük bir kesimi dışında işçi sınıfı ile, sendikalı ya da sendikasız işçilerle pek ilgileri yoktu. Öğrenci gençliğin çoğu işçi sınıfına ilgi duymuyordu. İlgili olan çok ufak bir azınlığın "oportunist, pasifist" olmakla suçladıkları "işçici" Harun Karadeniz ve arkadaşlarının başarılı İBİB deneyinin solda yeni bir hava yaratmasından sonra MDD'ciler de işçi komiteleri kurmaya, DİSK ile ilişki sağlamaya çalıştılar. Hatta 1970 baharında Devrimci İşçiler Birliği (Silahtar İşçi Birliği) adlı başarılı olamayan bir deneme de yaptılar.

Sonradan MDD'ci olan bazı "işçici" TİP eski üyeleri sendikalarla ilişki kurmak isterken siyasi iktidar AP'nin DİSK'i kapatma çabaları gündeme düştü. MDD'ci gençlik DİSK sendikalarını ortadan kaldırma çabalarını karşı DİSK'i girişeceği eylemlerde destekleyeceklerdi. Hepsi de içeriden aldıkları 14 Haziran Hazırlık Toplantısı'na endekslenmişlerdi. 1970 başında fiili Dev-Genç genel merkezi gibi çalışan İTÜÖB merkezine ulaşan haberler sonrasında o gece boyunca hem Silahtar, hem de Kartal bölgelerinde ertesi günkü eyleme katılma hazırlığı yaptılar. (26)

Gerçekten de bazı Dev-Genç, Hikmet Kıvılcımlı ve Partizan grupları 15-16 Haziran Direnişi'nde değişik yerlerde işçilerle birlikte oldular. 1970 ortalarında öğrenci gençlik ve sol içinde çok ciddi ayrımların yaşandığı bir ortamda bu ayrımlar işçilere yansıtılmadan ya da yansıtılmadan eylemde birlik sağlandı. 20 Haziranda aralarında Dev-Genç ile TİP'in yan örgütü gibi davranan Sosyalist Gençlik Örgütü (SGÖ) ve 7 öğrenci gençlik örgütünün bulunduğu 18 kuruluş destek bildirisi yayınladı. ODTÜ öğrencileri 17 Haziranda işçilerin eymlemine desteklemek için 2 günlük boykot yaptılar. 15-16 Haziran nedeniyle açılan değişik davalarda 11 öğrenci genç de yargılandı. (27)

15-16 Haziran Direnişi iki önemli sonuç üretti: Birincisi yönetenler artık karşılarında örgütlü, muhalif bir güç olarak işçi sınıfının varlığını gördü. Bu durum 12 Mart Muhtırası'nın genel kurmay başkanı Memduh Tağmaç'a "sosyal uyanış ekonomik gelişmeyi aştı" dedirtecek ve 12 Mart darbesi sonrasında 1961 Anayasası kısmen değiştirilecekti. İkinci olarak bu direniş sosyalistlerle MDD'ciler, darbeciler, cuntacılar arasındaki öncülük tartışmasına somut politik ortamda değil belki, ama ideolojik düzeyde noktayı koydu, işçilerin ideolojik ya da fiili öncülüğü olur mu, olmaz mı tartışmalarını birden anlamsız kıldı.

Deniz Gezmiş'in arkadaşı, onunla birlikte 1968'de Devrimci İşçiler Birliği (DÖB) kurucusu olan Mehdi Beşpınar yıllar sonra bu konudaki bir soruya cevap verirken "15-16 Haziran, işçi sınıfının rolüne dair bir tartışmayı sonuçlandırdı, denemez. Nereden belli, THKO da, THKP-C de 15-16 Haziran'dan sonra kuruldu. Öyle bir etki olsaydı bunların kurulması gerekmezdi," diyecekti. (28)

15-16 Haziran'ın bir ayraç olduğu sanıldı. Ancak işçilerin "bizim de sözümüz var" dercesine yumruğunu masaya vurduğu aylıca anlar çok uzun sürmedi. Ordu 12 Mart 1971'de yönetime müdahale edince, ordunun OYAK gibi araçlarla nasıl finans kapitalle bütünleştiğini dair yayınlar ortada iken (29), MDD'ciler (Eski Tüfekler ya da Kapitalist Olmayan Kalkınma Yolcuları, farketmiyor), gizli veya açık darbeciler 12 Mart 1971 askeri darbesini vakit geçirmeden desteklediler.

Bazı MDD'ci öğrenci gençlerin 15-16 Haziran işçilerine "Ordu-İşçi El Ele, Milli Cephe" sloganlarını attırmaya çalışmaları, 15-16 Haziran direnişi sonrasındaki MDD'ci yorumlarda hâlâ "ordunun işçi karşısına çıkarılmasının" AP iktidarınca 'Milli Cephe'yi bölecek bir provokasyon olduğunun belirtilmesi, olayın trajedi-komik yanını oluşturmuştu.

Darbeci *Yön* dergisiyle "Eski Tüfekler" in ittifakını sağlayan, MDD tezi ve sorumsuz çıkışlarıyla 68'li Yıllar'da soldaki bölünmenin en büyük sorumlularından Mihri Belli yıllar sonra şöyle yazacaktı (30): "12 Mart işbirlikçi tekeli kapitalistler sınıfının asker zoruyla toplumsal muhalefeti ezerek sömürü ve tahakkümünü Türkiye toplumuna dayatması operasyonudur.

"Biz 1960'larda kurulan vakıflar yoluyla ve diğer yöntemlerle ordu üst rütbeli subay kadrosunun büyük sermayeyle bu denli iç içe duruma getirilebileceğini tahmin etmiyorduk. Toplumdaki bu en gerici en asalak sınıfın orduyu bütünüyle feşizmin vurucu gücü olarak kullanabileceğini sanmıyorduk..."

"Eğer bu 'sol' cunta 9 martta darbesini yapabilmiş olsaydı, sonuç 12 Mart Darbesi'nden sonra olanlardan uzun boylu farklı olmayacaktı."

68'li yılların köylü gençliği

Öğrenci gençliğin toplumsal rolünü abartmayı çok seven bazı MDD'ci gençler 1968 sonunda "biz üniversiteleri işgal ettik, işçiler fabrikaları, köylüler tarlaları işgal etti. Gençlik onlara yol gösterdi, örnek oldu" diye böbürlenmeye çalışırdı. Oysa boykot, işgal, yönetime el koymak yeni keşfedilmiş yöntemler değildi. Dünya işçi sınıflarının, köylülerin tarih boyunca kullandıkları yöntemlerden bazılarıydı. Ayrıca Türkiye emekçilerinin önemli bir kısmı günün kısıtlı iletişim (gazeteler, televizyon...) olanaklarıyla da olsa epey uzun sürmesi nedeniyle Fransa'daki grev ve işgallerden bir biçimde haberliydi.

2018'de yitirdiğimiz SBF eski dekanlarından Prof. Cevat Geray bir çalışmasında Türkiye'de 1967'de 10, 1968'de 13, 1969'da 27, 1970'de 96 toprak işgali gerçekleştiğini yazar. (31) Devrimci öğrenci gençlik arasında 1967 Elmalı, 1969 İzmir Göllüce ve Atalan toprak işgalleri iyi bilinen konulardı. ODTÜ SFK ve SBFÖD üyeleri olayı ilk duyduklarında destek için Elmalı'ya gitmişlerdi. ODTÜ öğrencisi Can Savran'ı o yolculukta yitirmiştik.

Bu işgaller Türkiye'deki sosyalist hareketin güçlenmesini önce "Ortanın Solu" çıkışıyla, o etkili olmayınca "Sosyal Demokrasi Dernekleri"nin kurulmasını teşvikle önleyebileceğini sanan CHP'nin Başkanı Bülent Ecevit'e "Toprak işleyenin, su kullananın" sloganı attıracaktı. Gerçekte yüzyılların isyan geleneğine sahip Anadolu'da bazı yerlerde köylüler yıllardır işgal etmiş oldukları toprakları işliyorlardı. Toprak işgalleri Mart 1971'deki Maraş Pınarbaşı eylemine kadar sürecekti. (32) Öğrenci gençliğin üretici köylülerin mücadelelerini desteklemek yönündeki olumlu çabaları daha sonraları "kırlardan şehirleri kuşatma" stratejilerine dönüşecekti. Köylerden başta Hacı Tonak olmak üzere çok sayıda köylü lideri ortaya çıkacaktı.

Ne yazık ki 68 tarihyazımında toprak işgalleriyle, üretici mitingleriyle, direnişleriyle 68'li yılların mücadelecisi köylülerine, özellikle köylü gençliğe yer verilmeyecekti.

68'li Yıllar'ın işçi gençliği

1968 yazında iki ay süreyle İPRAŞ Rafenerisi'nde mühendislik stajı yapmıştım. İşyeri o sırada Türkiye'nin otomasyonda en ileri olanlarından biriydi. Makineler bir enerji kesilmesi dışında uzaktan kontrollüydü. Ünitelerdeki işçilerin ekranları izlerken konuşacak zamanları oluyordu. Orada çoğu teknisyen düzeyindeki genç işçilerle tanıştım. Her sabah mutlaka Çetin Altan'ın o günkü makalesi tartışılır, ardından işçiler "memleketi kurtarırdı." Bilgilerinin yoğunluğundan, görüşlerini ifade etmedeki yalınlıklarından hayrete düşmüştüm.

Daha sonra, 15-16 Haziran 1970 öncesinde, Lastik-İş ve Maden-İş sendikalarındaki eğitim çalışmalarında çok sayıda ileri genç işçiyle bir arada olacaktım. Bunların çoğu bizim "kuşak"tı: 1942-50 doğumlu olanlar. Hemen hepsi köyden göç eden ailelerdendi. Kimi birinci, çok azı ikinci kuşak işçilerdi. Aralarında çalışarak okuyan öğrenci-işçiler de vardı. Günlük haberlere ilişkin bilgileri inanılmazdı. Aralarında TIP ile de ilişkisi olanlar vardı. Kimisi açıkça sosyalist olduğunu söylüyordu. Ama neredeyse hepsi de sendikal mücadelede iyi-kötü deney sahibiydi: kimi sendika değişikliği, DİSK sendikasına üye olma mücadelesi yaşamış, kimileri boykot, direniş, grev ve işgal deneyimli, eylem içinde kimliğini yoğurmuş.

Bazılarının sordukları sorulardan sosyalizmin kimi temel kitaplarını okuduklarını anlıyordum. Üç günlük eğitim seminerlerinin son günü eğitici olarak tamamen bana kaldığından vaktim olurdu, onlarla soru-cevap biçiminde konuşurdum. Sendika yöneticilerini de çok akıllıca eleştirebiliyorlardı. Her seminer grubunda suskun kalmayı tercih eden birkaç işçi dışında çoğunluk sınıf hareketine inanmış, özverili, görev almaya hazır hazır işçilerdi.

Bana göre 15-16 Haziran Büyük İşçi Ayaklanması'nın sırrı DİSK'in 14 Haziran Pazar günü Merter'de yapmış olduğu, çok sayıda genç işçinin de katılıp söz aldığı kitlesel toplantı ile o toplantıdaki konuşmaların o gece boyunca Haliç'te, Silahtar'da, Pendik-Kartal ekseninde işçi mahallelerinde, işçi kahvelerinde geç saatlere kadar süren konuşmalara yansımalarıdır. DİSK üyesi olmayan işçilerin 15-16 Haziran'a kitlesel katılımları sınıf aidiyetiyle sağlanmıştır. Çünkü DİSK, DİSK üyesi olmayanlar için de bir garantiydi. Bunu sınıfsal olarak sezebiliyorlardı, "kan çekiyordu".

İşte bu çabada 68’li yılların işçilerinin yoğun etkisi oldu. Onların bir kısmı zaten işyerinde temsilci, baştemsilci seçilmişti. Kimileri sendikalarında bölge temsilcisi olmuş, sendika yönetim kademelerine seçilmişti. Tüm ikna etme yeteneklerini 15-16 Haziran’a daha çok işçi katılımı için kullandılar ve 15-16 Haziran’la deneylerini artırdılar.

12 Eylül 1980 sonrasında siyasi davalarda yargılanan genç işçiler dışında askeri darbenin temel hedef gördüğü DİSK’in davasında idamı istenen 78 kişiyle birlikte 1477 işçi yargılandı. 264 kişiye 5 yıl 6 ay ile 15 yıl 8 ay arasında değişen hapis cezaları verildi. (Sonra DİSK aklanacaktı). Bu 1477 işçi arasında çok sayıda 68’li yılların işçileri vardı. Bu işçiler hakkında herkes gibi yalnızca emniyet raporları değil, ayrıca işveren örgütlerinin de raporları vardı. Bu nedenle DİSK Davası tam bir sınıfsal dava olmuştu.

İşte bu genç işçiler 68 tarihyazımında köylü gençler gibi ihmal edilmiş bir kesimdir. (33) Biz bunların bir kısmını 15-16 Haziran Direnişi’nde, 1971-72 siyasi tutuklamalarında, kimilerini sonraki işgallerde, “DGM’ye Hayır” eyleminde yitirdik. Patronların geriye döndürülemeyen “kara liste”lerine alınmışlardı. Ama yine de çoğu akıl almaz bir beceriyle yaşam mücadelesinde ayakta kalmayı bildiler. Kimileri esnaf olmak zorunda kaldı, ama yine de akılları fikirleri işçi sınıfıydı. Kimileriyle DİSK Davası nedeniyle aylarca birlikte hapis yattım. Ama ağızlarından bir pişmanlık duymadım. İşçi sınıfının onurunu hep korudular. Doğru-yanlış, ama mutlaka işçi sınıfının siyasi hareketinde yer almak için her şeyi yaptılar. Ne yazık ki “68 Destanımız”da onlara yer vermedik.

O sıralarda “işçi yanlısı” bazı öğrenci gençler işçi sendikalarında çalışırdı. Örneğin daha sonra Maden-İş Sendikası’da araştırmacı olarak çalışacak Çimen Keskin Turan Yol-İş’te, Osman Saffet Arolat ve Ali Özgentürk Maden-İş’te, Bora Gözen ve Nabi Yağcı Basın-İş’te çalışıyorlardı. Ben Türkiye Öğretmenler Sendikası (TÖS) İstanbul Şubesi eski başkanı Süleyman Üstün ile birlikte Lastik-İş ve Maden-İş eğitim seminerlerine katılıyor, yayın organlarında isimsiz yazılar yazıyordum. Ayrıca çok sayıda TİP’li aydın kişi, sosyalist öğrenci DİSK sendikalarında gönüllü görev yaparak işçilerin sınıf bilincine ulaşmasına yardımcı oluyordu.

Örneğin TMTF II. Başkanı olduğu günlerde Faruk Yalnız, İTÜÖB başkanı olduğu günlerde Harun Karadeniz Lastik-İş eğitim seminerlerinde görev yapıyordu. Harun Karadeniz’in yazdığı *Kapitalsiz Kapitalistler* kitabı İTÜÖB ve DİSK’in ortak yayını olarak basılıyor ve işçilere dağıtılıyordu. 1968’de İTÜÖB ve DİSK adlarının yan yana bulunması çok şey ifade eder.

Bu arada yine Ali Özgentürk’ün başını çektiği, öğrenci gençlerden oluşan Devrim İçin Hareket Tiyatrosu’nun (DİHT) bu alandaki katkısından söz etmeliyim. Bir ara TÖS’ün Laleli’deki İstanbul Şubesi salonunda DİHT Pazar akşamları Maden-İş üyelerine fabrika fabrika gösteri yaparlardı, “Grev” adlı oyunları başta olmak üzere, konuşmalarında bazı günlük haberlere gönderme yaparak. Ama oyunlardan önce şair Süreyya Berfe “onların cebinde firkamızı bileti yoktu...” diye başlayarak Nazım Hikmet’in “Sakko ile Vanzetti” şiirini okurdu. Ardından ben kısa ve hızlı bir biçimde “artı-değer”den söz ederdim. Oyun öncesinde Süleyman Üstün alkışlar arasında işçileri çoşturdu. DİHT ayrıca greve çıkan Maden-İş üyelerine grev yerinde de gösteri yapıyordu.

Bu arada 68'li emekçilerden öğretmenleri de unutmamak gerekir. TÖS tüm sosyalistlerin, tüm devrimcilerin göz bebeğiydi. 15-18 Aralık 1968 günlerinde Büyük Öğretim Boykotu'nu, 15 Şubat 1969'da Büyük Eğitim Yürüyüşü'nü gerçekleştirecekti. Bu iki eylemin de benzerleri bir daha yaşanmadı. Ve devlet bunu unutmadı. Bu nedenle 12 Mart 1971 darbesinden sonra devlet muhtırayı destekleyen DİSK'i yargılamazken, TÖS'ten ve üyelerinden çok ciddi hesap sordu, TÖS'ü kapattı.

68'li yıllar hepsinin ayrı bir öyküsü bulunan çok sayıda işçi lideri yarattı. Bilinen ve bilinmeyen bazı isimleri sıralayabilirim: Kadın işçilerden can arkadaşım Belkıs Kaya (d. 1943), aynı işyerinden Naran Özkan (d. 1951); İBİB'den Bekir Belovacıklı (d. 1945), Şaban Tekinbaş (d. 1945), Ahmet Sarucan (d. 1951), Mehmet Mıhlacı (d. 1942, Gıda-İş Başkanı);; değişik bölgelerden Vahit Tulis (d. 1942), Yaşar Soykal (d. 1944), İlyas Bayrak (Kızıl İlyas (d. 1944), Hasan Kahraman (d. 1946), Mehmet Ertürk (Maden-İş Genel Sekreteri, d. 1943), Mehmet Karaca (DİSK Genel Sekreteri, d. 1945) Rıdvan Budak (DİSK Başkanı d. 1950), Kenan Budak (İlerici Deri-İş Başkanı, d. 1952), Süleyman Çelebi (DİSK Başkanı, d. 1953), Mustafa Aktulgalı (Keramik-İş Başkanı, d. 1946), İbrahim Özyürek (Komünist İbrahim, d. 1948), Rifat Kendiriligil (d. 1948, ASİS Başkanı), Necmettin Giritlioğlu (d. 1944), Selim Mahmutoğlu, Mustafa Karadayı, Yaşar Sirmen, Tayfun Görgün ve daha niceleri...Adlarını saymadığım Davutpaşa DİSK hapishanesinden genç işçi mapusane arkadaşlarım...

Notlar:

1. Pekin, Faruk, "68'de Galiba Epeyce de Sosyalizm Vardı", *Cumhuriyet*, 26.5 1998., s. 15.
2. Ünüvar, Kerem, "FKF'den Dev-Genç'e, Türkiye'de 1968 Öğrenci Hareketleri ve Sol", *Toplumsal Tarih*, '68 Özel Sayısı, Mayıs 2018, Sayı: 293, s. 91.
3. Feyizoğlu, Turan, *Türkiye'de Devrimci Gençlik Hareketleri Tarihi, (1960-68)*, Belge Yayınları, İstanbul 1993, s. 9, 15, 18-28.
4. Sargın, Nihat, *TİP'li Yıllar (1961-71), Anılar-Belgeler*, 2 cilt, Felis Yayınevi, Ankarada 2001, s. 1097.
5. Bu kültürel çerçeve ne yazık ki hâlâ çok yaratıcı biçimde yazılmadı. Yine de Mayıs-Haziran 2018 tarihli, 73 sayılı *Sözcükler (50. Yılında 68 Hareketi Özel Sayısı)*, dergisiyle, *Türkiye'nin 1960'lı Yılları* (Hazırlayan Mete Kaan Kaynar, İletişim Yayınları, İstanbul 2017) adlı kitap ilgili yayınlar arasında sayılabilir.
6. Sülker, Kemal, *Türkiye Sendikacılık Tarihi*, TÜSTAV Yayınları, 3. Basım, İstanbul 2004, s. 153.
7. Feyizoğlu, Turan, age, s. 281.
8. Koçak, Hakan, "68'de Öğrenci-İşçi Dayanışması: İşçi-Gençlik El Ele", *Toplumsal Tarih*, '68 Özel sayısı, Mayıs 2018, Sayı: 293, s. 102.
9. Cemal, Hasan, *Kimse Kızmasın Kendimi Yazdım*, Everest Yayınları, İstanbul 2012, s. 9.

10. Feyizoğlu, *age*, s. 230, 231.
11. Karadeniz, Harun, *Olaylı Yıllar ve Gençlik*, 9. Basım, Literatür yayınları, İstanbul 2015, s. 39-44. “Milli Petrol” kampanyası burada uzun uzun anlatılmaktadır.
12. Feyizoğlu, Turhan, *Deniz, Bir İsyancının İzleri*, 27. Basım, Ozan Yayıncılık, İstanbul 2008, s. 91. Feyizoğlu burada TMTF'nin çağrısıyla İstanbul Tekstil, Basın-İş, Yapı-İşçileri, Maden-İş, Gıda-İş, Ağaç-İş, Kimya-İş, Haberleşme-İş ve TÖS arasında “Türkiye İşçi, Gençlik, Öğretmenler Dayanışma Konseyi (TİGÖK) kurulduğunu ve Deniz Gezmiş’in bu eylem nedeniyle bir süre nezarethanede tutulduğunu kaydeder.
13. Sargın, Nihat, s. 1201.
14. *ANT* dergisi, 19 Eylül 1967, Sayı: 38, s. 2; Karadeniz, Harun, *age*, s. 56; Arolat, Osman Saffet, *Bir Gençlik Liderinin Anıları 1959-74*, T. İş Bankası yayınları, İstanbul, 2018, s. 60,61.
15. Karadeniz, Harun, *age*, s. 87; Aydın, Zafer, *Geleceğe yazılmış Mektup*, 1968 Derby İşgali, Sosyal Tarih yayınları, 2012.
16. Yılmaz, Tanzer Sülker, *Türkiye’de Gençlik Hareketleri*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 1997, s. 103.
17. Pekin, Faruk, “Doğu Gerçeği ve Ortadoğu Devrimci Çemberi”, *ANT* dergisi, 14 Ekim 1969, Sayı: 146, s. 10-11.
18. Karadeniz, Harun, *age*, s. 111-141 arasında EvSKİY’yi uzun uzun anlatır. Harun’a göre yürüyüşe katılanların sayısı 40 bindir.
19. Pekin, Faruk, “Ölümünün 40. yılında sosyalist öğrenci lideri Harun Karadeniz”, *Cumhuriyet*, 15 Ağustos 2015, s. 14.
20. Karadeniz, Harun, *age*, s. 167, 168.
21. Sargın, Nihat, *age*, s. 455-457.
22. *ANT* dergisi, 22 Temmuz 1969, Sayı: 134, s. 3.
23. Aydın, Zafer, *‘68’in İşçileri*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2021, s. 34.
24. *ANT* dergisi, 2 Eylül 1969, Sayı: 140, s. 7.
25. *ANT, Sosyalist Teori ve Eylem Dergisi*, Haziran 1970, Sayı: 2, s. 19; Aydın, Zafer, *age* (2021), s. 35.
26. Öğrenci gençlerin 15-16 Haziran Büyük İşçi Ayaklanması’ndaki yer alışlarına ilişkin ayrıntılı bilgi için bakınız: Aydın, Zafer, *İşçilerin Haziranı, 15-16 Haziran 1970*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2020, s. 288-301 ve 849-861.
27. Aydın, Zafer, *age* (2020), s. 745.
28. Aydın, Zafer, *age* (20202), s. 944

29. Örneğin *ANT* dergisi, 5 Ağustos 1969, S: 136 ve *ANT Sosyalist Teori ve Eylem Dergisi*, Eylül 1970, Sayı: 5.
30. Belli, Mihri, *Mihri Belli'nin Anıları, İnsanlar Tanıdım II*, Doğan kitapçılık, İstanbul 1999, s. 219., 220.
31. Geray, Cevat, *Planlı Dönemde Köye Yönelik Çalışmalar, Sorunlar, Yaklaşımlar*, Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları, Ankara 1974, s. 336.
32. Fırat, Begüm Özden, "Köylüler, Devrimciler, Toprak, İşgal: Bitmeyen '68", Turan, Ömer (ed.), *İsyan, Devrim, Özgürlük*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2019, s. 499-522.
33. Zafer Aydın'ın *'68'in İşçileri* adlı kitabı Türkiye İşçi Sınıfı Tarihi çalışan, çalışacak olan herkese yol gösterici bir çalışmadır. Aydın'ın özellikle 68'li yılların siyasi bilinçli genç işçilerine vurgu yapması, onları gündeme taşıması gerçekten alkışlanacak bir çabadır.